

นิราส (เล็ก) ไฟ และ นิราสเป็นทหาร:
วรรณกรรมคำสอนภายใต้อุดมการณ์ราชา
ชาตินิยม*
[Nirat (Loek) Phai and Nirat Pen
Thahan: Didactic Literature under
the Royal - Nationalistic Ideology]

พรรณราย ชาญหิรัญ**
(Phannarai Chanhiran)

Received: September 19, 2022
Revised: February 3, 2023
Accepted: June 26, 2023

บทความวิจัย
-
วิชาการ

* บทความวิจัยนี้มาจากโครงการวิจัยเรื่อง “นิราส (เล็ก) ไฟ และนิราสเป็นทหาร: ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการปรับประเทศให้ทันสมัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562.

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (Assistant Professor Dr., Department of Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University).

บทคัดย่อ

นิราศไฟ และ นิราศเป็นทหาร เป็นนิราศของนายเจริญที่แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังจากประกาศเลิกโรงเรียน ก. ข. โรงเรียนการพินันต์ต่าง ๆ ใน พ.ศ. 2460 และการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารใน พุทธศักราช 2459 ลักษณะเด่นของนิราศทั้งสองเรื่องนี้คือการมุ่งสอนพลเมืองผ่านอุดมการณ์ราชาชาตินิยม บทความวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา นิราศไฟ และ นิราศเป็นทหาร ในฐานะวรรณกรรมคำสอนภายใต้อุดมการณ์ดังกล่าว ผลการศึกษาพบว่านิราศทั้งสองเรื่องมีลักษณะของวรรณกรรมคำสอนทั้งด้านเนื้อหา และกลวิธีการสอน ด้านเนื้อหาวิมุงสอนผ่านการนำเสนอความเป็นชาติ ศาสน์ กษัตริย์ภายใต้อุดมการณ์ราชาชาตินิยม ซึ่งจะเน้นหน้าที่ของพลเมืองเป็นสำคัญ ส่วนด้านกลวิธีการสอนมีทั้งการสอนโดยตรง การสอนโดยใช้ภาพพจน์ สำนวนและนิทาน อุทาหรณ์ รวมทั้งการสอนผ่านขนบนิราศ การศึกษาครั้งนี้นำเสนอโอกาสใหม่ในการทบทวนประวัติศาสตร์คติเฉพาะประเภทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเชื่อมโยงกับบริบทสังคมการเมือง

คำสำคัญ: วรรณกรรมนิราศ, วรรณกรรมคำสอน, ราชาชาตินิยม, รัชกาลที่ 6

ABSTRACT

Nirat phai and *nirat pen thahan* were poems composed during the reign of His Majesty King Vajiravudh (Rama VI), after a royal edict closed all remaining gambling venues on 1 April 1917 and promulgation of the Military Service Act in 1916. These poems are explored as didactic literature to instruct Siamese citizens in royal nationalistic ideology. Results were that both *nirat* texts featured characteristics of didactic literature in terms of content and teaching methods. In terms of content, the poems focus on teaching through presentation of the nation, religion, and monarchy under the royal nationalist ideology, emphasizing the duties of citizenry. Both use direct teaching methods with figures of speech, idioms, and fables, as well as through poetic tradition. These findings may provide a new opportunity to review the history of specific literary genres during the reign of Rama VI by relating them to sociopolitical contexts.

Keywords: Nirat genre, Didactic literature, Royal nationalism, King Vajiravudh

บทนำ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองเกี่ยวกับอุดมการณ์ชาตินิยมในหมู่คนไทย โดยมีการแสดงทัศนะวิพากษ์วิจารณ์ตะวันตก รวมถึงการรื้อฟื้นและค้นหาอดีตของชาติไทย ในช่วงระยะเวลา 15 ปีที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์นั้น มีการประกาศใช้กฎหมายทางสังคมที่สำคัญและสืบต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทั้งด้านเทคโนโลยีและนโยบายต่างประเทศ การดำเนินการข้างต้นประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากซึ่งแตกต่างจากการดำเนินนโยบายภายในหลายประการ ยกตัวอย่างเช่น การนำประเทศเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งสยามได้รับผลประโยชน์ทางการเมืองเป็นอย่างมากจากการตัดสินใจในครั้งนี้ (Batson 2012: 25 - 26) พระบรมราชโองบายทั้งภายในและภายนอกประเทศของพระองค์ได้ส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมด้วยเช่นกัน *นิราศไพบูลย์* และ *นิราศเป็นทหาร* เป็นตัวอย่างของวรรณกรรมในยุคหนึ่งที่มีลักษณะสำคัญคือการนำเสนออุดมการณ์ราชาชาตินิยม ซึ่งชนชั้นนำเชื่อว่าจะนำไปสู่ความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์และความเจริญของสยามประเทศได้

จากที่ได้กล่าวถึงวรรณกรรมทั้งสองเรื่องข้างต้น *นิราศเป็นทหาร* และ *นิราศไพบูลย์* เป็นผลงานของนายเจริญ¹ ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยมีการตีพิมพ์เผยแพร่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงสมัยรัชกาลที่ 7 *นิราศเป็นทหาร* หรือ *นิราศเกณฑ์ทหาร* แต่งด้วยกลอนเพลงเมื่อ พ.ศ. 2460 หลังจากมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารในพุทธศักราช 2459 โรงพิมพ์ห้างสมุดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2470 ต่อมา

¹ จากที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังของนายเจริญพบว่าไม่มีมากนัก สันนิษฐานว่าคือ จ.อุปลักษณ์านนท์ หรือนายเจริญ อุปลักษณ์านนท์ ซึ่งอาศัยอยู่ที่คลองตันไทร ธนบุรี และมีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 นายเจริญเขียนงานแนวประโลมโลกหรือแนวจักร ๆ วงศ์ ๆ ให้โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะอย่างสม่ำเสมอภายหลังการตั้งวรรณคดีสโมสร ผลงานของนายเจริญมีหลายเรื่อง เช่น เพลงขอทาน เล่ม 2 *ลักษณะวงศ์ จำปาแก้วจำปาทอง เบญจมาศทอง* และบททำขวัญต่าง ๆ เป็นต้น ส่วนนิราศคือ *นิราศไพบูลย์* *นิราศเป็นทหาร* และ *นิราศมหาวาริปีมะเส็ง* รวมถึง *นิราศหัวหิน* และ *นิราศชวา* ซึ่งมีลักษณะของการมุ่งบันทึกสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 6.

โสมทัต เทเวศร์² (นามปากกา) นำมาพิมพ์พร้อมกับ *นิราศไผ่* เมื่อ พ.ศ. 2522 เนื้อเรื่อง มีจุดมุ่งหมายเพื่อเชิญชวนชาวไทยให้เป็นทหารรับใช้ประเทศชาติ มีการชี้แจงข้อดีของการเป็นทหาร เช่น มีเงินเดือน มีที่พักอาศัย มีเสื้อผ้าและข้าวของเครื่องใช้ และได้ความรู้จากการฝึกทหาร เป็นต้น เนื้อเรื่องกระตุ้นให้ชายไทยเสียสละเพื่อชาติด้วยการเป็นทหาร เนื่องจากความรักชาติสำคัญกว่าความรักแบบส่วนตัว

ส่วน *นิราศไผ่* หรือ *นิราศเล็กไผ่*³ แต่งด้วยกลอนเพลงเมื่อ พ.ศ. 2461 หลังจากมีประกาศเลิกโรงหอย ก. ข. โรงบ่อนการพนันต่าง ๆ ใน พ.ศ. 2460 โรงพิมพ์ห้างสมุดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2468 ต่อมาโสมทัต เทเวศร์นำมาพิมพ์พร้อมกับ *นิราศเป็นทหาร* เมื่อ พ.ศ. 2522 เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า *นิราศเกษมศันทหาร* โดยมีจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมให้ชายไทยรักการเป็นทหารรับใช้ประเทศชาติ ถือเป็นนิราศที่ประชาสัมพันธ์การเป็นทหารเรื่องแรกของประเทศ เนื้อเรื่องประกอบด้วยการกล่าวถึงโทษของการพนัน โดยนำชื่อของการพนันอย่าง หวย ถั่ว โป และชื่อไพ่มากล่าวอ้างเป็นหญิงคนรักซึ่งจากที่ไป เนื่องจากที่ต้องเลิกเล่นการพนัน มีการเปรียบเทียบความหลงใหลในความรักรับกับการเล่นพนัน การที่ต้องห่างไกลจากการเล่นพนันจึงไม่ต่างจากการที่ต้องจากน้องนิราศเรื่องนี้แต่งตามขนบนิราศและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ตามยุคสมัย กล่าวคือ มีบทคร่ำครวญถึงนาง การดำเนินคดีเตียน การตัดพ้อ รวมถึงการแสดงความอาลัยรักต่อนาง เปรียบเทียบกับการต้องลาจากการพนันอีกด้วย

² โสมทัต เทเวศร์เป็นนามปากกาของนายสมบัติ พลายน้อยหรือ ส.พลายน้อย นามปากกาโสมทัต เทเวศร์เป็นที่รู้จักในหมู่นักอ่านเรื่องเกี่ยวกับภาษาไทย คำว่าโสมทัตมาจากฉายาตอนบวชคือโสมทัตโต ส่วนเทเวศร์มาจากการเช่าบ้านอยู่ที่เทเวศร์ในช่วงนั้น.

³ ต้นฉบับพิมพ์เมื่อครั้ง พ.ศ. 2522 ใช้ชื่อหน้าปกว่า *นิราศไผ่* ปกในระบุว่าเป็น *นิราศไผ่และนิราศเป็นทหาร* ส่วนขึ้นต้นในเนื้อหาใช้ว่า *นิราศเล็กไผ่* ผู้วิจัยจึงขอตั้งชื่อบทความว่า *นิราศ (เล็ก) ไผ่ และนิราศเป็นทหาร* ตามการเรียกเดิม รวมถึงเติมคำว่า (เล็ก) เพื่อให้เห็นถึงความหลากหลายในการเรียกชื่อ โดยในบทความนี้ผู้วิจัยขอเรียกว่า *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* ตามการสะกดคำในปัจจุบันและตามที่โสมทัต เทเวศร์ผู้รวบรวมต้นฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2522 ได้เกริ่นนำไป.

เนื้อหาของนิราศทั้งสองเรื่องเป็นการบันทึกสภาพสังคมและเหตุการณ์บ้านเมืองอันเป็นผลมาจากพระบรมราชาบายของผู้นำประเทศไว้อย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็น “พระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารทั่วราชอาณาจักร พุทธศักราช 2459” และ “พระราชบัญญัติเลิกการพนันหอยบ่อนเบี้ยและปิดบ่อนทั่วราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2459” บ่อนเบี้ยจึงถูกปิดอย่างเด็ดขาดในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2460 ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระราชบัญญัติข้างต้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากพระราชประสงค์และพระบรมราชาบายของรัชกาลที่ 5 ในการปรับประเทศให้ทันสมัยจนมีการประกาศ “พระบรมราชาโองการประกาศยกเลิกบ่อนเบี้ย” “พระราชบัญญัติเลิกทาสรัตนโกสินทร์ศก 124” และ “พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร์ศก 124” การประกาศยกเลิกบ่อนเบี้ย การเลิกทาสและการเลิกไพรในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ เพื่อให้สยามมีความเป็นศิวิไลซ์ทัดเทียมอารยประเทศ บริบททางสังคมที่แวดล้อมนิราศทั้งสองเรื่องแสดงถึงการสานต่อแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 สุรัชกาลที่ 6 จนเกิดเป็นอุดมการณ์ของพระมหากษัตริย์ที่มุ่งเผยแพร่สู่สาธารณชนผ่านวรรณกรรมข้างต้น

สืบเนื่องจากบริบททางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่ว่าจะเป็น *ภาวะทางเศรษฐกิจ* ที่มีการตั้งบ่อนการพนันซึ่งส่งผลต่อรายได้ของชาวไทย รวมทั้ง *ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 1* ในขณะนั้นซึ่งส่งผลให้มีการประกาศรับทหารอาสาสมัครเพื่อเข้าร่วมรบในฝ่ายสัมพันธมิตรที่ประเทศฝรั่งเศส อันเนื่องมาจากรัชกาลที่ 6 ทรงตัดสินพระทัยประกาศสงครามกับฝ่ายเยอรมนี เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 นอกจากนี้ยังปรากฏ *แนวพระราชดำริเกี่ยวกับระบอบราชาธิปไตย* ซึ่งทรงศรัทธาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมถึง *แนวพระราชดำริเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตย* ซึ่งทรงส่งเสริมแนวคิดประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง แต่ประชาชนยังไม่มีความรู้พอที่จะปกครองตนเองได้ จนเกิดเป็น *กระแสวรรณกรรม* โดยเฉพาะพระราชนิพนธ์ซึ่งสื่อสารความรู้สึกร่วมกันในกลุ่มชาวไทย โดยทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ทรงสั่งสอนถึงหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อสถาบันทั้งสาม รวมถึงเตือนใจให้ตระหนักถึงผลร้ายที่จะเกิดจากการเสื่อมสลายของสถาบันทั้งสามอีกด้วย (Suwunnanonnda 1981) เหล่านี้ล้วนส่งผลให้นายเจริญแต่ง *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* โดยเชื่อมโยงกับบริบททาง

สังคมข้างต้น ทั้งยังนำไปสู่การสอนวิถีปฏิบัติของคนในประเทศ ณ ขณะนั้น นับตั้งแต่การเล่นการพนันและการร่วมแรงร่วมใจกันเสียสละเพื่อชาติโดยเป็นทหารอาสาสมัครเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 จึงอาจกล่าวได้ว่าแนวพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ รวมถึงอุดมการณ์ราชาชาตินิยมไหลวนอยู่ในนิราศทั้งสองเรื่องนี้อย่างเข้มข้น

นอกจากนี้ยังน่าสังเกตว่าความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศของกวีตอบสนองยุคสมัยแห่งการปรับประเทศให้ทันสมัย กล่าวคือ การเล่นการพนันอย่างไพ่วรรวมถึงการขาดแคลนกำลังทหาร ไม่เป็นผลดีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการทหารของประเทศ ณ ขณะนั้น กวีจึงแสดงความเห็นต่อพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 6 รวมถึงแสดงความเห็นต่อพลเมืองในประเทศไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับความเป็นชายกับการทำหน้าที่ของพลเมืองอย่างการเลิกอบายมุขและการเกณฑ์ทหาร การแสดงออกของกวีซึ่งเป็นสามัญชนต่อนโยบายของผู้ปกครองถือเป็นเครื่องหมายแสดงถึงการพัฒนาคนในประเทศประการหนึ่ง กล่าวคือ สามัญชนกล้าที่จะออกมาแสดงความคิดเห็นต่อปัญหาในประเทศรวมถึงนโยบายดังกล่าวผ่านวรรณกรรมประเภทนิราศ

เมื่อพิจารณาจากวรรณกรรมนิราศในสมัยรัชกาลที่ 6 นิราศทั้งสองเรื่องนี้มี ความโดดเด่นทางด้านเนื้อหาทั้งความสอดคล้องกับบริบททางสังคม ณ ขณะนั้น รวมถึงการตอบสนองพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด จึงน่าสนใจที่จะนำมาศึกษาเกี่ยวกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมเป็นอย่างยิ่ง ยกตัวอย่างตอนหนึ่งจาก *นิราศเป็นทหาร* ซึ่งกล่าวถึงหน้าที่ของพลเมืองว่าควรเป็น “พาหนะท้าว” เพื่อ “รักษาราวแขวงเขตต์ประเทศถิ่น” และ “เราท้าวหน้าเกิดเป็นข้าพระภูมินทร์ ควรจะ ยินนิยมนระดมเกณฑ์” (Naicharoen 1979: 70) แนวคิดข้างต้นสะท้อนว่าสถาบันชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พลเมืองเมื่อเกิดมาแล้วย่อมต้องเป็นข้าของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นหน้าที่สำคัญของพลเมืองคือร่วมกันเป็นพาหนะเพื่อนำพาพระองค์ไปสู่การปกป้องประเทศชาติ จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่าอุดมการณ์ราชาชาตินิยมแฝงเร้นอยู่ในวรรณกรรมชุดนี้ซึ่งจะได้ศึกษาต่อไป

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่สำคัญคือนิราศทั้งสองเรื่องมุ่งสั่งสอนให้ประชาชนในประเทศปฏิบัติตามแนวทางหรือพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ จึงน่าจะ

ศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอนได้ ความสำคัญของการศึกษาในครั้งนี้คือการพิจารณาว่ากวีมุ่งสอนโดยนำเสนอเนื้อหาที่มีแนวคิดหรืออุดมการณ์ใด รวมถึงกลวิธีการสอนของกวีที่มุ่งเผยแพร่แนวคิดหรืออุดมการณ์ข้างต้นเป็นเช่นใด ผู้วิจัยคาดว่า การศึกษาในครั้งนี้จะช่วยให้เข้าใจพัฒนาการของวรรณคดี รวมถึงบริบททางสังคม ณ ขณะนั้นมากยิ่งขึ้น

บททวนวรรณกรรมและกรอบแนวคิดในการวิจัย

1. บททวนวรรณกรรม

จากการรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับ *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* จำนวนหนึ่ง ที่น่าสนใจคืองานวิจัยของ Satchaphan (1973) เรื่อง *นิราศคำโคลง: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น ๆ* ไม่ปรากฏรายชื่อ *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* ของนายเจริญ ว่าเป็นนิราศในสมัยรัชกาลที่ 6 ในภาคผนวกของงานวิจัยดังกล่าว แสดงถึงความแพร่หลายของการศึกษานิราศวัดเกาะในขณะนั้นที่อาจยังไม่มากนัก ส่วนงานวิจัยเรื่อง *นิราศคำกลอนสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลปัจจุบัน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์* ของ Otthayimphrai (1985) ได้รวบรวม *นิราศเป็นทหาร* และ *นิราศไผ่* ว่าเป็นนิราศคำกลอนสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นนิราศสมมติ มีเนื้อหาที่แสดงทัศนคติส่วนตัวของผู้แต่งที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ในสังคม นอกจากนี้ยังปรากฏข้อมูลว่านิราศทั้งสองเรื่องนี้เป็นนิราศของนายเจริญในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งแต่งใน พ.ศ. 2468 หลักฐานดังกล่าวไม่สอดคล้องกับตัวบท *นิราศเป็นทหาร* และ *นิราศไผ่* ที่ผู้วิจัยมี ณ ขณะนี้ ซึ่งระบุในเนื้อหาว่าแต่งใน พ.ศ. 2460 และ พ.ศ. 2461 ตามลำดับดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

Phlailek (2004) ศึกษา *การพนันในสังคมไทย: ภาพสะท้อนจากวรรณกรรม* และพบว่านิราศที่บันทึกภาพการพนันในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ *นิราศห้วยเล็ก* และ *นิราศไผ่* ซึ่งบันทึกการดำเนินพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 6 เกี่ยวกับการห้ามประชาชนเล่นการพนันอย่างเด็ดขาดสืบต่อจากรัชกาลที่ 5 รวมถึงผลกระทบต่อผู้แพ้ ซึ่งมีแต่ความสูญเสียทั้งด้านทรัพย์สินและด้านจิตใจ ส่วน Bunho (2018) ศึกษา *กลวิธีการเสนอความคิดเรื่องความรักชาติในนิราศรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* โดยศึกษาจากนิราศ 5 เรื่อง ได้แก่ *นิราศมะเหลเถไถ* และ *กาพย์เห่เรือ*

พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 *นิราศมหาวาริปีมะเส็ง นิราศเป็นทหาร และนิราศเล็กไฟ* ของนายเจริญ ผู้เขียนพบว่านิราศในสมัยรัชกาลที่ 6 มีกลวิธีการเสนอความรักชาติ ผ่านกลวิธีการเชื่อมโยงความคิดเรื่องความรักนากับความรักชาติ กลวิธีการคร่ำครวญถึงปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชาติ กลวิธีการวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาสังคมในขณะนั้น และกลวิธีการแนะนำสั่งสอนให้แก้ไขปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชาติ

จากที่ได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่ามีผู้ศึกษา *นิราศไฟ* และ *นิราศเป็นทหาร* ในฐานะวรรณกรรมนิราศ ที่นำเสนอภาพสะท้อนการพินินในสังคมไทยและความรักชาติเท่านั้น ยังไม่ปรากฏการศึกษานิราศทั้งสองเรื่องนี้ในฐานะวรรณกรรมคำสอนที่ตอบสนองพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ โดยผู้วิจัยพบว่านิราศทั้งสองเรื่องมีลักษณะพิเศษคือการมุ่งสั่งสอน แนะนำ หรือชี้แนะให้ผู้อ่านและบุคคลอื่นในสังคมปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ว่า ซึ่งเข้ากับลักษณะของวรรณกรรมคำสอน นัยยะสำคัญของนิราศทั้งสองเรื่องนี้นอกจากจะสื่อถึงความรักชาติ นำเสนอปัญหาที่มีผลกระทบต่อชาติบ้านเมือง กระตุ้นสังคมให้ร่วมมือกันปรับปรุงแก้ไขปัญหา และแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมดังปรากฏในงานของชนัญชิตา บุญเหาะ (2018) แล้ว ยังพบประเด็นสำคัญคือกวีมุ่งใช้นิราศเป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมหรือบังคับให้สมาชิกในกลุ่มปฏิบัติตามระเบียบของสังคมเป็นสำคัญ งานวิจัยชิ้นนี้จึงจะเสนอมุมมองใหม่ต่อ *นิราศไฟ* และ *นิราศเป็นทหาร* ว่ามีฐานะเป็นวรรณกรรมคำสอนในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเติมเต็มและสอดคล้องกับลักษณะของวรรณกรรมคำสอน ณ ขณะนั้นภายใต้การตอกย้ำและสนับสนุนนโยบายของผู้ว่าประเทศ โดยมุ่งศึกษาทางด้านเนื้อหาและกลวิธีการสอนเป็นสำคัญ

2. กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 การศึกษาวรรณกรรมโดยประเภท

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับ *ประเภทของวรรณกรรม* แล้วจะพบว่า “วรรณคดีนิราศ” เป็นวรรณคดีที่แต่งเพื่อบันทึกการเดินทาง อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ระหว่างการเดินทาง มักมีบทพรรณนาความรัก ความอาลัยของกวีเมื่อต้องเดินทางจากคนรัก มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ การเดินทางจากถิ่นที่อยู่ การพลัดพรากจากหญิงคนรัก และบทพรรณนาถึงหญิงคนรัก ในวรรณคดีนิราศยุคต้นจะเน้นบทพรรณนาธรรมชาติและบทรำพึงรำพันคร่ำครวญ

ถึงนางอันเป็นที่รัก ในสมัยปลายอยุธยาให้ความสำคัญกับสิ่งที่พบเห็นระหว่างทาง โดยเชื่อมโยงกับชนบสำคัญคือความรู้สึที่ต้องพลัดพรากจากนาง ในสมัยต่อมามีการบันทึกการเดินทางและประสบการณ์ในต่างถิ่นและต่างแดน ส่วนใหญ่แต่งเป็นร้อยแก้ว มีลักษณะเป็นสารคดี เช่น *ไกลบ้าน* และ *นิราศนครวัด* เป็นต้น ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นสารคดีท่องเที่ยวในปัจจุบัน (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation 2020)

จากกรอบแนวคิดเกี่ยวกับวรรณคดีนิราศข้างต้นแสดงให้เห็นว่าองค์ประกอบสำคัญหรือขอบเขตเดิมของวรรณคดีนิราศคือการเดินทาง การพลัดพรากจากหญิงคนรัก และการพรรณนาถึงหญิงคนรัก อาจมีการแทรกคติธรรมหรือแสดงทัศนะต่อสังคมในสมัยต่อมา และพัฒนาจนเป็นสารคดีท่องเที่ยวในปัจจุบันแต่มีได้มุ่งสอนอย่างเป็นสาระสำคัญ *นิราศไฟ* และ *นิราศเป็นทหาร* กลับเป็นนิราศที่บรรจุคำสอนพลเมืองของประเทศไว้อย่างเข้มข้น อันจะนำไปสู่การศึกษาและทำความเข้าใจพัฒนาการของวรรณคดีนิราศและวรรณคดีคำสอนที่ผสมกลมกลืนกันจนมีลักษณะเฉพาะตัวในยุคสมัยนั้นได้ประการหนึ่ง

ส่วน “วรรณกรรมคำสอน” คือ งานเขียนที่มีจุดประสงค์เพื่อสั่งสอนให้ความรู้ ให้คำแนะนำ หรือเผยแพร่หลักธรรมจรรยา และคติธรรม (Royal Society of Thailand 2018: 150) วรรณคดีคำสอนของไทยส่วนใหญ่มีเนื้อหาอิงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีคำแนะนำการปฏิบัติตนสำหรับบุคคลต่าง ๆ เช่น คำสอนสตรี คำสอนผู้ปกครอง คำสอนข้าราชการ คำสอนบุคคลทั่วไป เป็นต้น แบ่งตามกลุ่มผู้รับได้ 2 กลุ่ม คือ วรรณคดีคำสอนสำหรับบุคคลทั่วไป เช่น *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นต้น และวรรณคดีคำสอนสำหรับบุคคลตามฐานะหรือตามสถานภาพทางสังคม เช่น *โคลงทศรสสอนพระราม* ที่มุ่งสอนกษัตริย์หรือเจ้าชายในฐานะผู้นำที่ต้องปกครองคนอื่น รวมทั้งการสอนให้ปฏิบัติตนตามเพศและวัยอย่างเหมาะสมเมื่อต้องติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นที่มีฐานะต่าง ๆ กัน เช่น คำสอนเพศชาย คำสอนเพศหญิง คำสอนสำหรับเด็ก เป็นต้น (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation 2020) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำสอนมีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยมาเป็นเวลานาน ทั้งยังมีการมุ่งสอนคนในสังคมโดยรวมและการมุ่งสอนเฉพาะกลุ่ม เนื้อหา คำประพันธ์ และกลวิธีการสอนแบ่งตามสมัยนิยมแตกต่างกันไป (Lausunthorn et al. 1997)

จากนิยามข้างต้น “วรรณกรรมคำสอน” จึงมีบทบาทและจุดประสงค์ในการสอนหรือบอกให้ปฏิบัติตามแนวทางบางประการ ทั้งนี้อาจอ้างอิงจากหลักธรรมของพระพุทธศาสนาและคึดสรรข้อปฏิบัติสำหรับบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมแตกต่างกันไป โดยรวมคือมุ่งให้ผู้อ่านประพฤติปฏิบัติและปรับเปลี่ยนแนวคิดตามแนวทางที่ผู้สอนมุ่งหวัง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ทั้งต่อผู้สอน ผู้ปฏิบัติ และสังคมส่วนรวม โดยเมื่อพิจารณาบทบาทของวรรณกรรมคำสอนต่อสังคมไทยพบว่าวรรณกรรมคำสอนเป็นคลังความรู้และภูมิปัญญาสำคัญของคนไทยเนื่องจากมีมาอย่างยาวนานและบันทึกสภาพสังคมในยุคนั้น ๆ ไว้อย่างแยบคาย นิยามข้างต้นตรงกับ *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* ซึ่งมีลักษณะเป็นวรรณกรรมคำสอนทั้งในแง่ของจุดประสงค์ที่มุ่งสั่งสอนหรือแนะนำ รวมถึงการเผยแพร่อุดมการณ์บางประการ นั่นคืออุดมการณ์ราชาชาตินิยม ส่วนลักษณะของกลุ่มผู้รับคำสอนในนิราศทั้งสองเรื่องมีลักษณะของการสอนบุคคลเฉพาะกลุ่ม กล่าวคือ มุ่งสอนให้ชายไทยละเลิกอบายมุขรวมถึงพร้อมใจกันไปเกณฑ์ทหาร

2.2. อุดมการณ์ราชาชาตินิยม

กรอบแนวคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ *อุดมการณ์ราชาชาตินิยม* ซึ่งเริ่มต้นขึ้นหลัง ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ภายหลังจากเสียดินแดนในวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว ซึ่งมีใจเพียงผลงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ อย่าง “ไทยรบพม่า” เท่านั้น แต่หมายรวมถึงการเมือง มโนทัศน์ ความเชื่อของชนชั้นนำสยามหลัง ร.ศ. 112 และเทคนิควิทยาของงานนิพนธ์แบบนี้อีกด้วย ชาตินิยมไทยเป็นชุมชนจินตกรรมที่มีประชาชนสูงต่ำสามัคคีกันภายใต้ร่มบารมีของกษัตริย์สำนักแบบไทยต่อ “ชาติ” เป็นมรดกสำคัญอย่างหนึ่งของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และ “ชาติของพระราชา” ยังคงอยู่จนถึงทุกวันนี้ จึงเป็นที่มาของการเรียกชาตินิยมที่มีอำนาจครอบงำในสังคมไทยว่า “ราชาชาตินิยม” คือชาตินิยมภายใต้กษัตริย์ยกตัวอย่างจากบทเรียนประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมซึ่งเป็นสูตรสำเร็จ ได้แก่ ความสามัคคี ความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษ ความสำนึกในบุญคุณของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ภายหลังจาก พ.ศ. 2475 แก่นสารของราชาชาตินิยม คือ การรักษา

เอกราช กอบกู้ชาติ ได้รับการสืบทอดและเน้นย้ำยิ่งขึ้น โดยเสนอว่าภารกิจนี้ตกทอดมาอยู่ในมือของผู้นำแห่งชาติ (Winichakul 2016)

ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีแนวคิดการสร้างชาติโดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางหรือผู้นำ แนวคิดนี้สื่อสารมายังประชาชนผ่านพระราชนิพนธ์ พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท หนังสือพิมพ์ รวมถึงการจัดตั้งดุสิตธานี (Suwunnanonnda 1981) การดำเนินพระบรมราโชบายสร้างชาติข้างต้นก่อให้เกิดแนวคิดชาตินิยมไทยหรือชาติไทยภายใต้ความเป็นชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ผ่านพระบรมราชาธิบายที่แสดงถึงความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์เป็นจำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ราชาชาตินิยมคืออุดมการณ์ที่ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้พัฒนาประเทศโดยมีชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นแกนหลัก ซึ่งสะท้อนผ่านการอธิบายประวัติศาสตร์นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จนเกิดเป็นกระแส “ชาตินิยม” ในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งสืบทอดและพัฒนาแนวคิดมาจากสมัยรัชกาลที่ 5

แนวคิดเกี่ยวกับ “อุดมการณ์ราชาชาตินิยม” ที่ผู้วิจัยใช้ในบทความเรื่องนี้จึงมีลักษณะของการผสมผสานกันระหว่าง “ราชาธิปไตย”⁴ และ “ชาตินิยม”⁵ โดยธงชัย วินิจจะกุลได้กล่าวถึงชาตินิยมไทยว่าเป็นราชาชาตินิยม กล่าวคือ ต้องนับถือพระราชามีใช่ประชาชนชาติ (Winichakul 2019) แสดงถึงความแตกต่างระหว่าง

⁴ ระบอบราชาธิปไตย (Absolute Monarchy) เป็นระบอบการเมืองการปกครองที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งยึดถือว่าพระราชาเป็นใหญ่ มีวิวัฒนาการมาจากระบบผู้นำกลุ่มเผ่าชน จากนั้นมีการรวมตัวของหลายกลุ่มชน เรียกว่าระบบฟิวคัล แล้วจึงมีการขยายดินแดนและอำนาจจนกษัตริย์มีอำนาจสมบูรณ์เรียกว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยระบอบราชาธิปไตยของไทยสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ระบอบราชาธิปไตยแบบพ่อขุนหรือระบอบปิตุราชาธิปไตย (Paternalism) ระบอบราชาธิปไตยแบบเทวราชาหรือเทวสิทธิราชย์ (Divine Right of Kings) และระบอบราชาธิปไตยแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) (Serirangsan 2018).

⁵ ชาตินิยม (Nationalism) คือ ลัทธิที่ถือชาติเป็นใหญ่หรือความรักชาติเป็นสำคัญ อุดมการณ์ชาตินิยมของไทยเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งทรงเผยแพร่อุดมการณ์ผ่านสื่อต่าง ๆ แนวคิดสำคัญที่นักวิชาการชาตินิยมสำนักสมัยใหม่และนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ไทยส่วนใหญ่นำเสนอคือชนชั้นนำผู้ปกครองประเทศสร้างความเป็นชาติเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตนไว้ หรือกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ชาตินิยมเกิดขึ้นเพื่อนำไปสู่การกำเนิดความเป็นชาติไทย ส่วนวิธีการประกอบสร้างความเป็นชาตินั้น เช่น การทำแผนที่เพื่อแสดงขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของความเป็นชาติ หรือการกล่อมเกลากลุ่มเผ่าให้ประชาชนเข้าใจเรื่องความเป็นชาติผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ เป็นต้น (Pupaka 2010).

“ราชาชาตินิยม” กับ “ชาตินิยม” โดยทั่วไป โดยราชาชาตินิยมมีลักษณะเฉพาะคือจะเน้นที่พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของชาติ มิใช่ประชาชนชาตอย่างชาตินิยมทั่วไป เมื่อพิจารณาประกอบกับแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 ข้างต้นจะพบว่าราชาชาตินิยมของไทย คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งมีไว้เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ แนวคิดดังกล่าวเริ่มก่อตัวจากการปฏิรูปการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งสัมพันธ์กับการรวบรวมประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ของประเทศเพื่อนบ้าน รวมถึงการค้นหาและยืนยันสิทธิเหนือดินแดนของสยาม โดยเฉพาะดินแดนที่ผนวกพร้อมกับสยามทั้งทางตอนเหนือ อีสาน และใต้

เมื่อพิจารณาประกอบกันแล้วผู้วิจัยพบว่าอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่ปรากฏเด่นชัดในนิราศทั้งสองเรื่องนี้ประกอบไปด้วยการนับถือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ควบคู่กัน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาติและศาสนา และมีอาจแยกออกจากกันได้ ดังนั้นหากจะเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยม ณ ขณะนั้นจะต้องประกอบไปด้วยชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เท่านั้น จึงจะสามารถนำพาประเทศไปสู่ความเจริญและรอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งปวงได้

คำสอนใน นิราศไผ่ และ นิราศเป็นทหาร

วรรณกรรมคำสอนในรัชกาลที่ 5 มีลักษณะเปลี่ยนจากการใช้หลักธรรมทางศาสนาไปสู่การจัดระเบียบสังคมตามการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม โดยเริ่มมีการผสมผสานหลักธรรมกับแนวคิดใหม่เข้าด้วยกัน เช่น มุ่งให้บุคคลคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตนและพร้อมที่จะเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อทำงานให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า เมื่อศึกษาวรรณกรรมคำสอนในสมัยรัชกาลที่ 6 แล้วพบว่ามีการเน้นย้ำเรื่องชาตินิยมเป็นสำคัญ เช่น *เมืองไทยจงดั้นเถิด* (เดือนสติคนไทยถึงภัยของชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในไทย) *โคลนติดล้อ* (กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าช้า) และ *สยามานุสติ* (คำขวัญเตือนสติทหารอาสา 1,500 นายที่เดินทางไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยโคลงบทแรกกล่าวถึงหลักในการดำเนินชีวิต คือ รักราช รักชาติ รักศาสนา และรักศักดิ์) (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation 2020) นิราศทั้งสองเรื่องมีลักษณะของวรรณกรรมคำสอนที่มุ่งจัดระเบียบสังคมผ่านอุดมการณ์ราชาชาตินิยม โดยเสนอสาระสำคัญที่ผู้ที่เชื่อฟัง

(กษัตริย์) ย่อมได้รับการสรรเสริญ ส่วนผู้ที่คัดค้าน (กษัตริย์) ย่อมได้รับการตำหนิและการลงโทษจากสังคม

ความคิดที่อยู่เบื้องหลังอุดมการณ์ชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 คือ ความคิดเรื่อง “ความเป็นไทย” ที่ประกอบด้วยชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงเป็นบุคคลแรกที่นำความคิดข้างต้นมาใช้ในลักษณะของ “อุดมการณ์” และเน้นความสำคัญไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ เมื่อพิจารณาจากพระราชนิพนธ์จะพบว่า “ชาติไทย” ในอุดมคติของพระองค์ประกอบไปด้วย 3 สถาบันหลัก ได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ (Sinara 2021) เช่นเดียวกับเนื้อหาใน *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* ซึ่งถ่ายทอดอุดมการณ์ราชาชาตินิยมผ่านแกนกลางสำคัญคือ “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” คำสอนทั้งหมดล้วนเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติของประชาชนโดยเฉพาะผู้ชาย ซึ่งจะเชิดชูและค้ำจุนสถาบันชาติ ศาสน์ กษัตริย์ได้อย่างมั่นคง ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

1. การนำเสนอ “ความเป็นชาติ” ผ่านอุดมการณ์ราชาชาตินิยม

อุดมการณ์ชาตินิยมเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นยุคที่สยามมีความเป็นรัฐชาติแล้ว อันแสดงถึงแนวทางในการแก้ปัญหาในประเทศ พระองค์ทรงตอบโต้ความนิยมในลัทธิการปกครองอื่นที่ไม่ใช่ราชาธิปไตยว่าไม่เหมาะสมกับ “ชาติไทย” ทรงอธิบาย “ความหมายของชาติไทย” “รูปแบบของความเป็นไทย” และ “หน้าที่ของคนไทย” มิเช่นนั้นจะถูกชาวจีนทำลาย “ความเป็นไทย” และใช้อิทธิพลครอบครองแผ่นดิน ผลประโยชน์และการดำเนินชีวิตของคนไทย (Sinara 2021) การนำเสนอ “ความเป็นชาติไทย” ปรากฏอยู่ในนิราศทั้งสองเรื่องอย่างเข้มข้น ประเด็นที่น่าสนใจคือมีการแนะนำวิธีการที่ประชาชนจะสามารถแสดงความรักชาติภายใต้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมซึ่งประกอบไปด้วยชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ได้ ยกตัวอย่างเช่น ถ้ารักชาติผู้ชายต้องเลิกอบายมุข ทำสวนทำไร่เพื่อเสียอาภรณ์ และไปเป็นทหาร ส่วนผู้หญิงต้องเลี้ยงลูกและทำงานเย็บปักถักร้อย แสดงว่าทั้งผู้ชายและผู้หญิงก็สามารถแสดงความรักชาติภายใต้วิถีปฏิบัติดังกล่าวได้ ใน *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* สอนวิถีปฏิบัติหรือหน้าที่ของประชาชนชาวสยามที่จะสร้างความมั่นคงให้แก่ “ชาติไทย” ได้ ภายใต้แนวคิดของความสามัคคี การเสียสละ และการรู้จักหน้าที่ของตน ซึ่งในที่นี้ ได้แก่ การเสียภาษีอากร การทำหน้าที่ชายชาวสยามผ่านการเกณฑ์ทหาร และการป้องกันประเทศจากต่างชาติ ดังต่อไปนี้

การเสียดสีอากร สะท้อนถึงการจัดเก็บรายได้ของรัฐ เป็นการสนับสนุนให้ประชาชนทำมาหากินและส่งอากรแก่รัฐ ซึ่งจะเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่รัฐได้ ดังตัวอย่างของ นิราศเป็นทหาร ที่ว่า

“จงอยู่เฝ้าเฝ้าเรือนอย่าเขื่อนเฉย อย่าละเลยไร่นา
ธัญญาหาร แต่พอให้ได้ผลฤดูกาล เสนาท่านเรียกเมื่อไร
ได้ให้ปัน...อากรเรียกแล้วจะได้ให้เสียพลัน ไม่เช่นนั้นก็
จะรับถูกปรับปรุง...นึกกะว่าหาไว้ได้บำรุง เกื้อในกรุงเรา
ไทยไว้จึงดี”

(Naicharoen 1979: 61 - 62)

ตอนข้างต้นระบุให้ราษฎรทำไร่นาและเตรียมเงินเพื่อเสียดสีอากรแก่รัฐ ซึ่งจะนำไปสู่การบำรุงเมืองไทยของเราต่อไป

การเกณฑ์ทหาร เป็นนโยบายที่ตอบสนองพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ ซึ่งสัมพันธ์กับบริบทโลก ณ ขณะนั้น ที่สยามจำเป็นต้องเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 และการป้องกันประเทศจากการคุกคามของต่างชาติ นอกจากนี้ กวียังกล่าวถึงผู้ชายควรเกณฑ์ทหาร ทั้งภรรยาและบุตรไว้ข้างหลัง เพราะหน้าที่เลี้ยงบุตรเป็นของฝ่ายหญิง ดังตอนที่ว่า

“โอ้พวกเราเหล่าทหารชาวนกจาก จงนิราสร้างเสียเรื่อง
เมียขวัญ...ถึงลูกเต้าเราอ่อนยังนอนแบ ทิ้งให้แม่เลี้ยงดู
อยู่ก็ได้ อีกเรือกสวนหรือนาอย่าอาลัย เร่งตั้งใจเป็น
ทหารคุ้มบ้านเมือง”

(Naicharoen 1979: 64)

ตอนข้างต้นแสดงถึงการพยายามแบ่งบทบาทและหน้าที่ของผู้ชายและผู้หญิง เพื่อตอบสนองอุดมการณ์ชาตินิยมของกวีและพระมหากษัตริย์ กวียังกล่าวเน้นย้ำถึงความจำเป็นของการเกณฑ์ทหารเพราะเหตุผลด้านการบำรุงชาติ การเสียสละเพื่อชาติ ห้ามขี้ขลาด การมียศ ความกล้าหาญ การต่อสู้กับศัตรู และการเกิดเป็นข้าของพระมหากษัตริย์

การป้องกันประเทศจากต่างชาติ เป็นการเน้นย้ำสืบเนื่องจากประเด็นข้างต้น เพื่อรักษาความเป็น “ชาติไทย” จากชาวต่างชาติ ซึ่งอาจรุกราน ครอบงำ หรือล้ำเส้นความเป็น “ไทย” ได้ ประเด็นนี้สัมพันธ์กับการรักษาเอกราชและการกอบกู้ชาติ ภายใต้การนำของผู้ปกครองอันเป็นแก่นสำคัญของราชาชาตินิยมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การปกป้อง รักษา และกอบกู้อาณาเขตหรือดินแดนของประเทศจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ทวีมนำเสนอ แนวคิดนี้สืบต่อมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงมุ่งเน้นการทำแผนที่เพื่อกำหนดขอบเขตดินแดนสยาม รวมถึงการผลิตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับชาติไทยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางตั้งแต่อดีต แนวคิดดังกล่าวเปิดเผยมากขึ้นผ่านงานวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 6 อันเป็นการตอกย้ำความสัมพันธ์ของชาติและกษัตริย์ว่าเป็นแก่นสารของราชาชาตินิยมอย่างแท้จริง ดังปรากฏในตอนหนึ่งของ *นิราศเป็นทหาร* ที่กล่าวถึงอิทธิพลของต่างชาติว่ามีผลต่อสยามในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นอย่างยิ่ง ที่ว่า

*“เยอรมันฝรั่งฮังการี ขาดไมตรีถอนทูตจากสยาม ระวัง
เขาเหล่าร้ายจะลุกลาม ยกสงครามเข้ามาจะราวี้ ถึง
อย่างไรไทยเราเจ้าอย่าย่อมน เกิดเป็นคนแล้วหนอย่าล่า
หนี จงแข็งข้อต่อมันประจัญตี จะตายดีตายร้ายตาย
ที่เดียว”*

(Naicharoen 1979: 82)

การที่เยอรมันและฮังการีถอนทูตออกจากสยาม ทำให้กวีเตือนผู้อ่านให้ระมัดระวังการยกสงครามเข้ามาราวีสยาม ถ้าหากเป็นจริง “ไทยเรา” ก็อย่ายอมแพ้หรือถอยหนี ต้องสู้จนตัวตาย การชี้ให้เห็นความสำคัญของการรักษาเขตแดนของสยามจากการรุกรานของต่างชาติจึงเป็นส่วนหนึ่งของการปลุกฝังอุดมการณ์ราชาชาตินิยมแก่ประชาชน ดังอีกตอนหนึ่งในเรื่องเดียวกันที่ว่า “ทั้งอย่าให้ต่างชาติประมาทหมิ่น ว่าไทยสิ้นฝีมือลือสลาย” (Naicharoen 1979: 84) ความสำคัญของการรักษาเอกราชจึงเป็นสิ่งที่กวีเน้นย้ำอยู่เสมอ

นอกจากนี้ยังปรากฏการชักชวนให้พลเมืองชายทั้งบ้านเกิดเพื่อรักษาขอบเขตของสยาม ดังต่อไปนี้

“เร่งไปช่วยเตรียมงานการมไห อย่าหลงเมียบเคลียคลอ
ทำท้อใจ ท่านเรียกใช้รับร้อนจรจรล ด้วยบ้านเมืองเคื่อง
คาดประกาศศึก...บ้านของเราชาวกรุงไกรไม่สำคัญ จง
ช่วยกันไปรักษาเขตต์ธานี”

(Naicharoen 1979: 83)

การนำเสนอค่านิยมที่บ้านของเราชาวไพรในกรุงไกรไม่สำคัญเท่าดินแดนสยามตอกย้ำการนำเสนออุดมการณ์ราชาชาตินิยม ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนทัศน์หนึ่งของราชาชาตินิยมที่ว่ามาตรฐานวัดระดับความอารยะของคนนั้นมีทั้งด้วยภูมิศาสตร์และด้วยสถานะสูงต่ำทางสังคมในสยามเอง เช่น ชนชั้นนำไทย อารยะกว่าชนบท (Winichakul 2016: 149) ตอนข้างต้นจึงแสดงว่าเราได้ตอบสนองพระบรมราโชบายผ่านการเน้นย้ำเรื่องการเสียสละส่วนตน คือ ญาติพี่น้องของไพร่ เพื่อส่วนรวม คือ ดินแดนสยาม ภายใต้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมนี้ขอบขัณฑสีมาของสยามประเทศจึงมีความสำคัญยิ่งเนื่องจากแสดงถึงความเป็นชาติ รวมทั้งยังถือเป็นหน้าที่ของเหล่าทหารที่ต้องปกป้องรักษาเขตแดนไว้ตลอดไป

2. การนำเสนอ “ศาสน์” ผ่านอุดมการณ์ราชาชาตินิยม

ในแง่ระเบียบของสังคม สยามเป็นสังคมอินทริยภาพแบบพุทธ (Buddhist organic society) ซึ่งทั้งสถาบันและปัจเจกชนมีสถานะสูงต่ำตามลำดับชั้นของบุญบารมีหรืออำนาจที่มาจากธรรม สังคมนี้อาจจะสงบสุขและสมัครสมานสามัคคี トラบที่ทุกภาคส่วนรู้สถานะสูงต่ำของตนและทำหน้าที่ของตนเองต่อไป (Winichakul 2016: 149) ใน *เทศนาเสือป่า* รัชกาลที่ 6 ทรงใช้ศาสนาพุทธมาสนับสนุนความมั่นคงของราชบัลลังก์ โดยทรงเสนอว่าศาสนาพุทธเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาติไทยและความเป็นคนไทย รวมถึงเหนือกว่าทุกศาสนาในโลกเนื่องจากมีศาสดาเป็นกษัตริย์จึงมีชาติตระกูลที่สูงส่ง (Tanapong 2021: 36) ดังนั้นจึงปรากฏการกล่าวถึงบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ที่อยู่เหนือราษฎรอยู่หลายครั้ง แสดงให้เห็นว่าความเป็น “พุทธ” กับ “กษัตริย์” มีอาจแยกขาดออกจากกัน เนื่องจากความเชื่อแบบพุทธเป็นการเสริมบารมีของพระมหากษัตริย์ ทั้งยังสัมพันธ์กับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมในสังคมไทยอย่างเห็นได้ชัด

การเกณฑ์ทหารถูกนำไปเชื่อมโยงกับการนับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นชาติ ศาสน์ กษัตริย์ จึงมีอาจแบ่งแยกกันได้ เมื่อความเป็นพุทธศาสนาเสริมบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคนในชาติ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์จึงเชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะใน *นิราศเป็นทหาร* ได้นำเสนอความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ “ศาสนาพุทธ” กับการเป็น “ชายไทย” ไว้ดังต่อไปนี้

“...โอ้พวกเราเจ้าเอ๋ยอย่าเลยละ เร่งมานะช่วยแผ่นดิน
จงสิ้นสุด เสียแรงเกิดเป็นชายฝ่ายมนุษย์ นับถือพุทธ
ศาสนาทั่วหน้ากัน ช่วยบำรุงปรุงชาติศาสนา จะลือชา
ยศยิ่งทุกสิ่งสรรพ อาย่า่นย่อท้อใจกับไภยันต์ข้อสำคัญ
ของเราเป็นชายไทย...”

(Naicharoen 1979: 67 - 68)

จากตอนข้างต้นมุ่งสื่อสารแก่ชายไทยว่าการพลัดพรากจากบ้านเพื่อเข้ามาฝึกรบในเมืองหลวงนี้เป็นการช่วยแผ่นดิน เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ผู้ชายทั้งนับถือศาสนาพุทธด้วยกันแล้วขออย่าให้เสียชาติเกิด ควรจะช่วยกันบำรุง “ชาติ” และ “ศาสนา” ด้วยการออกไปต่อสู้กับศัตรูหรือการออกไปเกณฑ์ทหารนั่นเอง กวียังยกเรื่อง “ชื่อเสียงเกียรติยศ” ประกอบการชักชวนให้ชายไทยออกไปเป็นทหารอีกด้วย นำสังเกตว่าอุดมการณ์ราชาชาตินิยมนี้สะท้อนผ่านความเป็น “ชาติ” และ “ศาสนา” ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่สามารถแบ่งแยกจากกันได้ ดังนั้นการเป็นทหารจึงเท่ากับการบำรุงทั้งชาติและศาสนาไปในคราวเดียวกัน ความคิดหนึ่งที่กวีเหมารวมคือ การเป็น “ผู้ชาย” “มนุษย์” “นับถือพุทธศาสนา” และ “ชายไทย” ซึ่งเหมาะสมจะกับอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่ประกอบด้วย การบำรุงชาติและศาสนาไปพร้อมกัน

แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาพุทธเป็นกระบวนทัศน์ราชาชาตินิยมแบบหนึ่งที่ธงชัย วินิจจะกูลกล่าวไว้ว่า “ความรู้ที่ปลูกฝังให้ยึดมั่นในความสูงส่งของไทยในด้านจิตวิญญาณสร้างขึ้นจากความเชื่อที่ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาอื่น ๆ” (Winichakul 2011: 23 - 45; 2016: 149) การที่กวีดึงการนับถือพุทธศาสนา และการเป็นชายไทยมาผนวกเข้าด้วยกันเป็นการโน้มน้าวใจและเรียกความเชื่อมั่นว่า

“เรา” เป็นชาติที่ดี นำภาคภูมิใจ จึงถือเป็นการเน้นย้ำอุดมการณ์ราชาชาตินิยมแบบหนึ่งที่น่าสนใจคือ มีการเน้นย้ำเรื่องการฝึกอบรมเพื่อช่วยแผ่นดิน การเกิดเป็นมนุษย์ผู้ชาย การนับถือพระพุทธศาสนา การดูแลปกป้องชาติ ศาสนา รวมถึงการเกิดเป็นผู้ชายไทย เหล่านี้คือการปลุกจิตสำนึกหรือแนวคิดรักชาติแก่ผู้อ่าน ซึ่งจะนำไปสู่อุดมการณ์ชาตินิยมของชนชั้นนำได้อย่างแนบเนียน กล่าวคือ การฝึกอบรมทำให้ทหารไทยสามารถรักษาและปกป้องดินแดนสยามให้อยู่เป็นปึกแผ่น ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของใคร สยามจึงยังคงมีเสถียรภาพ ภาวทรภาพ และสันติภาพต่อไป กล่าวโดยสรุปได้ว่า “ศาสนา” เป็นองค์ประกอบสำคัญของอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่ได้รับการปลุกฝังผ่านพระราชนิพนธ์และคำบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่นว่า “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีอาจแบ่งแยกจากกันไม่ได้ ดังนั้นความเป็นชาติไทยที่สมบูรณ์จึงต้องมีผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของ “พระพุทธศาสนา” ดังเช่นการเกณฑ์ทหารข้างต้น

3. การสนับสนุน “กษัตริย์” ในฐานะแกนกลางของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม

การสอนในประเด็นถัดมาส่งผลต่อความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์ แก่นแกนของราชาชาตินิยมคือ “กษัตริย์” ดังนั้นจึงปรากฏแนวคิดยกย่อง เชิดชู และสรรเสริญพระมหากษัตริย์อย่างเข้มข้น การกระทำใดที่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันกษัตริย์ก็วิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง ยิ่งไปกว่านั้นยังปรากฏว่า *กวีเน้นย้ำเรื่องพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ยกย่องอวยพรพระมหากษัตริย์ และชี้แนะการปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์* ดังต่อไปนี้

การเน้นย้ำเรื่องพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ กวีมักกล่าวว่าพระองค์เป็นฉัตรยอด อยู่สูงสุด ปกเกล้าปกกระหม่อมประชาราษฎร์ในประเทศ และมีพระมหากษัตริย์คุณอย่างล้นพ้น ยกตัวอย่างจาก *นิราศเป็นทหาร* ที่กล่าวไว้ว่า “อันจอมท้าวเจ้าหล้ามหากษัตริย์ เป็นชั้นฉัตรกันเรานะเจ้าเอ๋ย” (Naicharoen 1979: 62) และ “ศักดิ์กษัตริย์ก็เป็นฉัตรเฉลิมหล้า ร่มเงาศาญาตีประยูรไม่ฉุนเฉียว” (Naicharoen 1979: 70) ส่วน *นิราศไผ่* กล่าวถึง “บุญ” ที่เราได้เกิดมาในสมัยนี้และพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์อย่างตรงไปตรงมาว่า

“เกิดมาทันทันสมัยได้เป็นบุญ...ซึ่งจอมพงศ์ทรงหล้ามหากษัตริย์ ทรงคิดตัดเลิกตอนบ่อนถั่วไฟ ตัวข้าเจ้าเล่านี้พลอยดีใจ ที่เลิกไปเป็นบุญพระคุณครั้น”

(Naicharoen 1979: 50 - 51)

ดังนั้นแนวคิดที่ชัดเจนประการหนึ่งคือ กษัตริย์เป็นยอดสูงสุดเหนือเกล้าของประชาชนชาวสยาม เปรียบได้กับฉัตรที่ปกคลุมอาณาประชาราษฎร์ อันจะนำไปสู่การเน้นย้ำเรื่องพระมหากษัตริย์คุณหรือบุญคุณของพระมหากษัตริย์อย่างหนักแน่น

นิราศทั้งสองเรื่องนี้มีการกล่าวเสมอว่าสิ่งสำคัญที่ทำให้พสกนิกรสยามอยู่อย่างสุขสำราญคือ การที่มีพระมหากษัตริย์คุณของกษัตริย์คุ้มเกล้า ดังนั้นเมื่อท่านต้องการความช่วยเหลือเราย่อมต้องตอบแทน ดังตอนที่ว่า

“...ที่อยู่สุขสำราญทุกบ้านช่อง ใครปกป้องเราอยู่รู้
หรือไม่ คุณกษัตริย์แน่จักประจักษ์ใจ ถึงทั่วใช้พวกเรา
ไม่เปล่าตาย ให้สินจ้างรางวัลเงินเดือนเสร็จ เป็น
บำเหน็จเหนือตนคนทั้งหลาย ใครไม่ช่วยรัฐระขึ้นละ
ตาย เมื่อวุ่นวายแล้วจะได้ที่ไหนกิน...”

(Naicharoen 1979: 70)

พระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ยังแผ่ไปถึงขณะเข้ารับการเกณฑ์ทหาร เนื่องจากพระองค์พระราชทานเงินเดือนค่าเหนี่ยวยตอบแทน อุทิศการณักราชาชาตินิยมจึงสะท้อนผ่านการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์เพื่อให้พสกนิกรตระหนัก น้อมรับและตอบแทนพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์โดยการเร่งเกณฑ์ทหารในที่สุด

อีกตอนหนึ่งกล่าวเตือนกษัตริย์ว่าทรงอยู่เหนือเกล้า ดังนั้นเราควรเป็นพาทนะให้เจ้า เพราะเราเกิดมาเพื่อเป็นข้าของเจ้า ดังที่ว่า

“...ทุกท้าวหน้าควรเป็นพาทนะท้าว รักษาเราแขวง
เขตต์ประเทศถิ่น เราท้าวหน้าเกิดเป็นข้าพระภูมินทร์
ควรจะยินนียมระดมเกณฑ์ อย่าขามเข็ดเหน็จเหนี่ยยที่
เมื่อยขบ ถึงที่รบแล้วต้องเอาให้กราวเขน จงแข็งข้อ
ต่อกรอย่าอ่อนเอน ถกเขมณสู้งันอย่าพรั่นพริ้ง...”

(Naicharoen 1979: 70 - 71)

การสอนโดยสอดแทรกอุดมการณ์รักเจ้าเท่าชีวิต ยอมสละชีวิต และอยู่เบื้องล่างเจ้า เพื่อให้ประเทศสงบสุขนี้กระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดการยอมรับในสถานภาพของตนว่าเกิดเป็น “ข้า” ของเจ้า จึงมีอาจสละสถานภาพดังกล่าวนี้ออกจากตัวตนได้ การเกณฑ์ทหารจึงเป็นหน้าที่ซึ่งต้องยอมรับและปฏิบัติตามอย่างดีที่สุด

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงคุณงามความดีของรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงตัดถนนหนทาง สร้างตึก ตั้งโรงหม้อ โรงเรียน โดยมีการสอดแทรกการเทิดทูนพระมหากษัตริย์ว่า “พระจอมเกล้าเจ้าหลานทรงการุณ นับว่าคุณเลิศยิ่งกว่าศฤงฆาร...ขอพระคุณจุลจอมกระหม่อมแก้ว จงผ่องแผ้วอยู่สำราญผ่านมหัย” (Naicharoen 1979: 50 - 52) น่าสังเกตว่ามีกรกล่าวถึง “บุญ” ที่ได้เกิดมาในสมัยรัชกาลที่ 6 และคุณงามความดีของบูรพกษัตริย์คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสมือนการสรรเสริญบรรพบุรุษของรัชกาลที่ 6 ทั้งหมดความข้างต้นจึงเป็นการสรรเสริญและตอบสนองพระบรมราโชบายของกษัตริย์อย่างแท้จริงนิราศจึงเป็นสื่อที่แสดงถึงการยกย่องพระเกียรติพระมหากษัตริย์ควบคู่ไปกับการสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามแนวทางของพระมหากษัตริย์

ใน *นิราศเป็นทหาร* สะท้อนความจงรักภักดีของกวีต่อรัชกาลที่ 6 ตั้งแต่ต้นเรื่องผ่านการบอกเล่าคุณงามความดีของกษัตริย์ที่คุ้มเกล้าชาวเรา ดังที่ว่า “อันจอมท้าวเจ้าหล้ามหากษัตริย์ เป็นชั้นฉัตรกั้นรณนะเจ้าเอ๋ย ทรงพระคุณปกเกล้าเราสละเบย ไม่ร้อนเลยถ้วนทั่วทุกตัวคน” (Naicharoen 1979: 62) ความข้างต้นกล่าวว่าการที่เราไม่เดือดร้อนก็เนื่องมาจากบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ที่ปกเกล้าปกกระหม่อมพวกเราอยู่ การอ้างถึงพระมหากษัตริย์นี้เป็นที่มาของการโน้มน้าวใจผู้อ่านว่าเราต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ ซึ่งวิธีการหนึ่งคือการปรองดองและสามัคคีกัน ดังที่ว่า “ไอ้พวกเราเหล่าทหารทุกบ้านช่อง เร่งปรองดองอย่ารังเกียจคิดเดียดฉันท์ ที่โกรธเคืองจงคลายระคายครัน อุตส่าห์หันตั้งหน้าช่วยรวี” (Naicharoen 1979: 63) จากพระมหากษัตริย์จึงนำมาสู่การที่พวกเราต้องตอบแทนพระองค์โดยการไปเป็นทหารทุกบ้านและต้องเร่งสมัครสมานสามัคคีกัน อย่าได้โกรธเคืองกันอีกต่อไป เพราะความสามัคคีจะนำเราไปสู่การป้องกันข้าศึกศัตรูได้สำเร็จ

ลักษณะของการสนับสนุนอุดมการณ์ราชาชาตินิยมยังปรากฏเมื่อมี *การกล่าวววยพรพระมหากษัตริย์* ที่สื่อถึงการยกย่องพระเกียรติหรือเฉลิมพระเกียรติพระองค์ผ่านนิราศ

หากแต่นิราศเรื่องนี้มีการเชื่อมโยงกับพระบรมราโชบายเรื่องการเลิกโรงหวย ก. ข. และโรงบ่อนการพนันต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

“ขอพระองค์ยงยืนยั้งยุคไป ทั้งโรคร้ายอย่ามีมาบีทา
แม้ศัตรูทั้งมองจะปองร้าย จงแพ้ฝ่ายบุญท้าวจอมเจ้า
เหล่า สุขสวัสดิ์สารพัดจงมีมา อีกลาภขอให้เพิ่มเติมเข้า
คลัง ทรงดำริห์ตรีใดขอให้สม เหมือนบรมราชประกาศ
สั่ง จงรอดเข็ญเย็นทั่วในรั้ววัง จงสุขซึ่งสุชาสถาวร”

(Naicharoen 1979: 52 - 53)

การกล่าวอวยพรพระมหากษัตริย์ในตอนข้างต้นกวีขอให้พระองค์มีเกียรติยศ
อย่าได้มีโรคร้ายมาเบียดเบียน ศัตรูพ่ายแพ้ สุขสวัสดิ์และมีลาภเพิ่มเติม คิดสิ่งใดสม
ปรารถนา ในรั้วในวังมีแต่ความร่มเย็น มีความสุขสืบต่อไป ความน่าสนใจของการ
กล่าวอวยพรคือกวีเปรียบศัตรูว่าจงพ่ายแพ้แก่ “ฝ่ายบุญ” นั่นก็คือรัชกาลที่ 6 ดังนั้นผู้
ที่เป็นปรปักษ์ต่อพระองค์ล้วนเป็น “ฝ่ายบาป” ทั้งสิ้น รวมถึงการทำสิ่งใดให้สมกับ
“บรมราชประกาศสั่ง” ก็ตรงกับจุดประสงค์ของ *นิราศไพบูลย์* ที่ต้องการให้ประชาชนเลิก
อบายมุขและหันมาทำมาหากิน เนื่องจากสอดคล้องกับที่ระบุไว้ว่าขอให้เพิ่มลาภเพิ่มเติม
“เข้าคลัง” แสดงถึงการขยันทำมาหากินเพื่อจ่ายอากรแก่รัฐ การอวยพร
พระมหากษัตริย์จึงเชื่อมโยงกับพระบรมราโชบายที่พระองค์ทรงวางไว้

การยกย่องและอวยพรพระมหากษัตริย์นี้มีลักษณะของวรรณกรรมยอพระ
เกียรติ คือ บอกเล่าถึงคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์ และจบท้ายด้วยการกล่าว
อวยพรพระมหากษัตริย์ นิราศทั้งสองเรื่องผสมผสานแนวคิดของวรรณกรรมยอพระ
เกียรติ วรรณกรรมคำสอน รวมถึงวรรณกรรมนิราศเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ราชา
ชาตินิยมได้อย่างกลมกลืน แนวคิดข้างต้นสอดแทรกอยู่ภายใต้เนื้อหาคำสอนที่มุ่งให้
ประชาชนชาวสยามประพฤติและปฏิบัติตนตามพระบรมราโชบายของ
พระมหากษัตริย์ นิราศทั้งสองเรื่องนี้จึงถือเป็นวรรณกรรมคำสอนภายใต้อุดมการณ์
ราชาชาตินิยมอย่างเด่นชัด

การปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์ ที่ระบุผ่านนิราศ คือ มีควรทำให้พระองค์
เป็นทุกข์ หรืออีกนัยหนึ่งคือควรทำตามพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ ไม่ทำ

ตัวเป็นปฏิบัติ ต่อไปนี้จึงแสดงถึงอุดมการณ์ราชาชาตินิยมผ่านแนวคิดที่ว่า “อย่าให้เจ้าทุกข์” ได้อย่างชัดเจน

“...ญาติกาอย่าทุกข์ถึงลูกหลาน เป็นทหารทูลกระหม่อม
จอมมโห เมื่อเจ้าทุกข์เราจะสุขเกษมไป จะอย่างไรตรองดูไม่
สู้ดี เมื่อทุกข์ท้าวเราไม่สุขทุกข์ด้วยท่าน เหล่าทหารท้าวหน้า
อย่าล่าหนี จะระวังช่วยทุกข์ท้าวเจ้าบุรี ด้วยท่านมีเกียรติคุณ
การุณย์ชน...”

(Naicharoen 1979: 69)

ความข้างต้นกล่าวหาว่าหากไม่ต้องการให้ญาติพี่น้องหรือลูกหลานเป็นทุกข์ เราก็ควรไปเป็นทหารของพระองค์ พร้อมทั้งยังระบุถึงเหตุผลที่ไม่ควรทำให้พระองค์ทรงเป็นทุกข์ไว้ อีกด้วยว่า หากพระองค์ทรงเป็นทุกข์เราก็จะทุกข์ด้วย ดังนั้นเราจึงควรช่วยกันป้องกันมิให้พระองค์ทรงเป็นทุกข์ด้วยการไม่หนีทหาร เนื่องจากบุญคุณที่พระองค์ท่านทรงมีต่อพสกนิกรชาวสยามนั้นนับเป็น “เกียรติคุณ” ยิ่ง จะเห็นได้ว่าความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ของแต่ละประเด็นนี้เองที่ทำให้ *นิราศเป็นทหาร* สามารถตอบสนองอุดมการณ์ราชาชาตินิยมได้อย่างแนบเนียน

ลักษณะการตอกย้ำอุดมการณ์ราชาชาตินิยมจึงปรากฏผ่านนิราศทั้งสองเรื่องอย่างเด่นชัด การแนะนำให้ประชาชนที่ไม่ได้เกณฑ์ทหารอยู่บ้านทำเกษตรกรรมเพื่อเสียอากร ผู้หญิงเย็บผ้าเลี้ยงดูบุตรธิดาอยู่กับบ้าน การเลิกอบายมุข การร่วมแรงร่วมใจกันเกณฑ์ทหารเพื่อความสามัคคีแสดงถึงความสามัคคีของคนในชาติ รวมถึงความรักชาติ รวมถึงการตอบแทนบุญคุณของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อไพร่ฟ้าชาวไทย เปรียบเสมือนสิ่งที่แสดงถึงความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสน์ และกษัตริย์เพื่อขจัดความขัดแย้งในสังคม ดังที่ธงชัย วินิจจะกุล (Winichakul 2016: 150) ได้กล่าวไว้ว่า ภายใต้กระบวนการที่ศรัทธาชาตินิยม ชุมชนจินตกรรมของสยามคือสังคมเกษตรกรรม สังคม และรัฐ โดยมีความสัมพันธ์แบบรัฐที่มีกรุณาธิคุณต่อชาวบ้าน สังคมไทยมีเอกภาพทางชาติพันธุ์และเป็นสังคมพุทธ ผู้คนมีบุคลิกลักษณะและภูมิหลังคล้าย ๆ กัน ด้วยเหตุนี้ประเทศไทยจึงเหมือนครอบครัวใหญ่หรือหมู่บ้านขนาดใหญ่ ซึ่งสงบและรักสันติ สามัคคี มีระเบียบทางสังคมแบบรัฐจักที่ต่ำที่สูง แต่ละคนควรรู้จักตำแหน่งหน้าที่และหน้าที่ของตนที่ต้องแสดงตามลำดับชั้น ความขัดแย้ง

ถือเป็นภาวะผิดปกติและเป็นปัญหาที่อาจทำลายความผาสุกของสังคม ลักษณะเหล่านี้ของสังคมไทยเป็นไปได้เนื่องจากประเทศไทยโชคดีที่มีรัฐและพระมหากษัตริย์ที่มีเมตตากรุณาโดยเฉพาะภายใต้ราชวงศ์ปัจจุบัน

จากที่ได้กล่าวถึงเนื้อหาเชิงคำสอนใน *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* แสดงให้เห็นว่านิราศทั้งสองเรื่องนี้มีความโดดเด่นเนื่องจากมีลักษณะเป็นวรรณกรรมคำสอนภายใต้กรอบของวรรณกรรมนิราศ ทั้งยังเชิดชูและตอบสนองอุดมการณ์ราชาชาตินิยมไว้อย่างเข้มข้นอีกด้วย ถือเป็นการแทรกตัวของวรรณกรรมคำสอนภายใต้กรอบของวรรณกรรมนิราศได้อย่างลงตัว

กลวิธีการสอนใน *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร*

โดยทั่วไปวรรณคดีนิราศจะมีการเรียกชื่อตามผู้แต่ง เช่น *นิราศนรินทร์* เรียกตามจุดหมายปลายทาง เช่น *นิราศภูเขาทอง* เรียกตามชื่อตัวละครเอกในวรรณคดี เช่น *นิราศอิเหนา* ซึ่งเป็นนิราศสมมติ และเรียกตามลักษณะการพรรณนา เช่น *นิราศเดือน ทวาทศมาส* เมื่อพิจารณาการเรียกชื่อ *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* แล้วพบว่ามีการตั้งชื่อต่างไปจากขนบนิราศและยังเผยให้เห็นจุดประสงค์สำคัญหรือความมุ่งหมายของกวีในการมุ่งสอน “หน้าที่ของพลเมือง” อย่างแท้จริง ทั้งมุ่งสอนให้ “เลิกเล่นไพ่” และ “เป็นทหาร” ทั้งนี้กวียังคงใช้ขนบนิราศในแต่งบทพรรณนาคร่ำครวญถึงหญิงคนรักโดยเปรียบเทียบกับไผ่ที่ที่ต้องห่างไปไกลหรือเลิกเล่น รวมถึงบทครวญถึงการจากลาครอบครัวเพื่อไปเป็นทหารรับใช้ชาติ ดังนั้นการตั้งชื่อนิราศทั้งสองเรื่องนี้จึงสอดคล้องและเชื่อมโยงกับแก่นที่กวีต้องการสอนให้ตระหนักถึงหน้าที่ในการเป็นพลเมืองที่ดี อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจกลวิธีการสอนของกวีต่อไป

กลวิธีการสอนวรรณคดีคำสอนของไทยส่วนใหญ่ใช้วิธีสอนโดยตรง คือ กล่าวถึงสิ่งที่ควรทำและสิ่งที่ไม่ควรทำอย่างชัดเจน หรือการยกเรื่องหรือเหตุการณ์ประกอบเป็นตัวอย่าง หรือนำเสนอเป็นกระตุกธรรม หรือใช้วิธีการเสียดสีพฤติกรรมที่น่าตำหนิ เป็นต้น (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation 2020) ส่วนใน *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้ *กลวิธีการสอนโดยตรง การสอนโดยใช้ภาพพจน์ สำนวน และนิทานอุทาหรณ์* และ *การใช้ขนบนิราศเพื่อตอบสนองอุดมการณ์ราชาชาตินิยม* ดังต่อไปนี้

1. การสั่งสอนโดยตรง

การสอนโดยตรงเป็นการบอกว่าผู้อ่านควรหรือไม่ควรทำอะไร การกล่าวถึงข้อดีและข้อเสียของการปฏิบัติและไม่ปฏิบัติตามพระบรมราโชวาทนั้น ๆ นิราศทั้งสองเรื่องจึงมีทั้งน้ำเสียง โน้มน้าว ชื่นชม และ ตำหนิอยู่ในที่ โดยประเด็นสำคัญของ *นิราศไฟ* คือ ต้องไม่ติดหรือเลิกการพนัน และ *นิราศเป็นทหาร* คือ ผู้ชายต้องเกณฑ์ทหาร การสั่งสอนโดยตรงนี้ต้องมีการโน้มน้าวใจเพื่อให้ผู้อ่านเชื่อถือ เช่น การเป็นผู้ชายที่ดี และข้อดีข้อเสียของการเกณฑ์ทหารและการเลิกเล่นไพ่ ยกตัวอย่างเช่นใน *นิราศเป็นทหาร* ตอนที่ *กวีใช้เหตุผลของการบำรุงชาติ การเป็นมนุษย์บุรุษชาย และการเป็นชายชาติไทย* มาโนมน้าวผู้อ่านให้ไปเป็นทหาร ดังที่ว่า

“พี่ตั้งจิตต์จำคลาดนิราศไป ตัดอาลัยลูกเมียไม่เสียดาย
เพราะตั้งจิตต์จะปรุงบำรุงชาติ มิได้ขลาดเกียจคร้านการ
ทั้งหลาย เพราะเราเกิดเป็นมนุษย์บุรุษชาย ต้องเอากายเข้า
ระดมคมศาสตรา พวกชาวเราทั้งหลายเป็นชายชาติ ควรนิรา
สร้างเร่เสนาหา ครบสองปีเราไซ้คงได้มา กลับเห็นหน้าลูก
เมียอย่าเสียใจ”

(Naicharoen 1979: 59 - 60)

กวีสอนอย่างตรงไปตรงมาโดยเน้นคำว่า “มนุษย์บุรุษชาย” และ “ชายชาติ” เพื่อสื่อว่าเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ / บุรุษ / ชายชาวไทยแล้ว ก็ควรช่วยกันปกป้องรักษาชาติไทยด้วยการเป็นทหาร ต้องยอมเสียสละพรากจากบุตรและภรรยาเป็นเวลาเพียง 2 ปีเท่านั้น จะสังเกตได้ว่ากวีพยายามโน้มน้าวใจชายไทยด้วยเหตุผลของการรักษาชาติและการเกิดมาเป็นผู้ชาย โดยยกตัวอย่างจากตนเองที่ตั้งใจจะลาจากภรรยาและบุตรเพื่อไปเป็นทหาร ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้ชายไทยเป็นเหตุผลสำคัญที่กวีใช้เพื่อโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เกิดความฮึกเหิมและพร้อมเข้ารับการเกณฑ์ทหารเพื่อชาติ กวีเน้นย้ำประเด็นดังกล่าวอีกครั้ง ดังที่ว่า “ด้วยสมเกิดเป็นมนุษย์บุรุษชาย สุขสบายทั่วราชอาณาจักรชาติไทย” (Naicharoen 1979: 64 - 65) ดังนั้นเมื่อเกิดเป็น “มนุษย์” “ผู้ชาย” “ชาติไทย” แล้วก็ต้องเกณฑ์ทหาร เพราะเกียรติยศของบ้านเมืองขึ้นอยู่กับทหาร การเน้นย้ำถึงความ เป็นมนุษย์ การเป็นลูกผู้ชาย และการเป็นคนชาติไทยนี้ เหมารวมให้ผู้อ่าน (เพศชาย) ต้อง

ร่วมกันเกณฑ์ทหารอย่างปฏิเสธไม่ได้ เนื่องจากมีกรอบของศีลธรรม เพศ และ
ชาตินิยมค้ำไว้ปฏิบัติอยู่ หากไม่ปฏิบัติตามก็จะผิดไปจากกรอบของสังคมข้างต้น

การอ้างถึงพระราชบัญญัติเพิ่มเติมใหม่อย่างตรงไปตรงมาทำให้ผู้อ่านทราบว่ามี
ความจำเป็นที่จะต้องเกณฑ์ทหาร ดังที่ว่า

“พระราชบัญญัติจัดเพิ่มเติมขึ้นใหม่ เราอย่าได้ยำเียงคิด
เกรงขาม ถึงอายุสี่สิบเก้าดังกล่าวความ ถูกเกณฑ์ตาม
พระราชบัญญัติที่จัดเดิม”

(Naicharoen 1979: 61)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเมื่ออายุ 49 ปี ก็ถูกเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติเพิ่มเติม
ฉบับนี้ด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงมีควรเกรงขามแต่ควรร่วมมือร่วมใจกัน บำรุงไทยให้สมกับ
เกียรติยศของพระมหากษัตริย์ การเกณฑ์ทหารจึงผูกพันอยู่กับความเป็นชาติ และ
กษัตริย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

การกล่าวอย่างตรงไปตรงมาถึงผลพลอยได้จากการเกณฑ์ทหารเมื่อปฏิบัติตาม
เพื่อประโยชน์ของชาติบ้านเมือง ดังตอนหนึ่งที่กล่าวไว้ว่า

“ถึงเวียงไชยได้สุขเราสุขด้วย จะรุ่งรอยลือยศไม่ปลด
เปลื้อง หากเวียงไชยได้แค่นร่าคาญเคือง เราก็เครื่อง
เดือดร้อนไม่ผ่อนคลาย”

(Naicharoen 1979: 64)

การอ้างว่าถ้าบ้านเมืองสุข เราก็สุขด้วย แต่ถ้าหากบ้านเมืองไม่สงบสุข เราก็
เดือดร้อนไปด้วยนี่เป็นการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย กล่าวคือ การอ้างถึงส่วนรวมอย่าง
บ้านเมืองไปหาส่วนย่อยคือประชาชน หากบ้านเมืองสงบสุข ประชาชนหรือ “เรา” ก็
จะมีความสุขไปด้วย นำไปสู่การโน้มน้าวผู้อ่านที่ว่า หากบ้านเมืองเดือดร้อนเมื่อใด
“เรา” ก็จะเดือดร้อนเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นชายไทยที่เข้าเกณฑ์จึงควรไปเกณฑ์
ทหาร การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยนี้มีได้ซับซ้อน กวีเทียบเคียงถึงเหตุและผลอย่าง
ตรงไปตรงมาเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจสารของเรื่องได้อย่างชัดเจน

การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยนี้ยังปรากฏอีกตอนหนึ่งซึ่งอ้างว่าประเทศเท่ากับญาติมิตรของเรา

“แม้เมืองร้อนญาติก็พาร้อน ทั่วนิกรไหนจะสุข
สนุกสนาน...ญาติก็อย่าทุกข์ถึงลูกหลาน เป็นทหาร
ทุลกระหม่อมจอมมโหฬาร”

(Naicharoen 1979: 68)

การอ้างเหตุผลแบบนิรนัย คือ กล่าวถึงส่วนรวมว่าเป็นส่วนหนึ่งของส่วนย่อยด้วยนี้ ปรากฏการเหมารวมว่าหากบ้านเมืองเดือดร้อน ญาติของเราก็ก็นเดือดร้อน แล้วประชาชนจะสุขได้อย่างไร หากไม่ต้องการให้หมู่ญาติและครอบครัวเป็นทุกข์ก็ควรไปเป็นทหารของรัชกาลที่ 6 เสีย การสอนอย่างตรงไปตรงมาเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจจุดประสงค์ของผู้อ่านได้ทันที เนื่องจากการอ้างความเดือดร้อนของบ้านเมืองเท่ากับความเดือดร้อนของญาติพี่น้องพวกเราเอง

การอ้างในลักษณะดังกล่าวยังปรากฏเมื่อมีการกล่าวอ้างถึงเจ้านายว่ามีมากกว่าญาติของบรรดาไพร่ทั้งหลาย กวีพยายามกล่าวถึงกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ว่ามีศักดิ์อยู่เหนือและจำนวนมากกว่าไพร่ ดังตอนที่ว่า “ญาติกษัตริย์อวดหลายมีกายกอง ญาติพี่น้องเราย่าคิดมีนิตเดียว ศักดิ์กษัตริย์ก็เป็นฉัตรเฉลิมหล้า” (Naicharoen 1979: 70) การกล่าวถึงพระประยูรญาติของพระมหากษัตริย์เพื่อเปรียบเทียบกับญาติของประชาชน รวมถึงศักดิ์ของกษัตริย์ว่าคุ้มเกล้าประชาชน เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่สังคมเชื่อว่าอยู่สูงหรือเหนือกว่าเพื่อนำมาสู่สิ่งที่อยู่เบื้องล่างหรือต่ำกว่า ดังนั้นประชาชนจึงควรปฏิบัติตามนโยบายของพระองค์ การนำเสนอข้างต้นแสดงถึงอุดมการณ์ราชาชาตินิยมอย่างแท้จริง

การระบุข้อดีของการเกณฑ์ทหาร เป็นประเด็นหนึ่งที่กวีหยิบยกขึ้นมาเพื่อสอนชายไทย โดยมีการหยิบยกว่าการจากบ้านในครั้งนี้ไม่ลำบากและไม่อดอยากแต่อย่างใด ดังนั้นจึงอย่าเปลี่ยนใจจากการเป็นทหาร ดังตัวอย่างที่ว่า

“...ถึงนิราสตลาดไปไม่ลำบาก ไม่อดอยากนะพ่อคุณอย่าหุน
หวล เข้ามีกินเงินก็ได้จางใคร่ครวญ สิ้นทั้งมวญผ่อนผ้า
สารพัน ทั้งเตียงนอนหมอนมุ้งกันยุงรื้อน ก็มีสินสารพัดรทำน

จัดสรรพ์ เอาใจใส่ปฏิบัติไม่ขัดครั้น ให้เรานั้นสมมาดไม่
คลาดคลาย...”

(Naicharoen 1979: 66 - 67)

ตอนข้างต้นสื่อว่าการเกณฑ์ทหารไม่ลำบากและไม่อดอยาก จงอย่าเปลี่ยนใจจากการเป็นทหาร โดยกวีเลือกใช้คำว่า “หุนหวล” หรือ “หุนหวน” เพื่อบอกแก่ผู้อ่านมิให้ถอยหลังกลับ และยิ่งระบุชื่อดีอีกว่าผู้ที่เกณฑ์ทหารจะมีข้าวรับประทาน ได้รับเงินเบี้ยเลี้ยง ทางกรมการเตรียมเสื้อผ้า เตียนนอน และหมอนมุ้งไว้ให้อย่างครบสรรพ โดยเน้นย้ำตั้งแต่ต้นว่าชายไทยต้องคอยติดตามประกาศที่จะปิดรายชื่อบุคคลที่ต้องเกณฑ์ทหารไว้ การเชิญชวนและประชาสัมพันธ์ให้ชายไทยสมัครทหารผ่าน *นิราศเป็นทหาร* นี้ จึงเป็นกุศโลบายสำคัญที่ตอบสนองพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน นอกจากการระบุชื่อดีของการเกณฑ์ทหารแล้วยังปรากฏการระบุถึงโทษของคนที่ไม่ยอมเกณฑ์ทหารไว้ว่า

“ต่อไปนี้จะได้เห็นเกณฑ์ประกาศ...ประกาศเกณฑ์ให้
เข้ามาสู่ธานี ใครหลบหนีขึ้นราชอาณาจักร รู้ประกาศแล้ว
ใครทำเฉย หลบละเลยแล้วต้องรับซึ่งโทษา ขึ้นบัญญัติ
ขัดคำไม่นำพา พระอาญาจะต้องรับไม่กลับคลาย”

(Naicharoen 1979: 66)

ตอนข้างต้นระบุไว้อย่างชัดเจนว่าหากหลบหนีการเกณฑ์ทหารก็จะต้องรับโทษหลวงหรือโทษของพระเจ้าแผ่นดิน แม้ไม่ได้บัญญัติโทษไว้อย่างชัดเจนแต่ก็ถือว่าเป็นการขัดคำสั่งของพระองค์ แสดงถึงการบอกอย่างตรงไปตรงมาถึงข้อดีของการเกณฑ์ทหารและข้อเสียของการไม่ยอมเกณฑ์ทหารผ่านวรรณกรรมนิราศ

การดำเนินคดี เป็นการสอนอย่างตรงไปตรงมากับผู้อ่านว่าหากไม่ประพฤติปฏิบัติตามพระบรมราชโองการหรือคำสั่งของผู้นำแล้วจะเป็นเช่นใด ยกตัวอย่างโทษของการพัวพันกับบอขายมุขและการหนีการเกณฑ์ทหาร ซึ่งเป็นการขัดพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ การดำเนินคดีผู้ที่ประพฤติผิดนอกกรอบของสังคมนี้ปรากฏอย่างรุนแรงในหลายตอน ยกตัวอย่างการดำเนินคดีคนที่ไม่เกณฑ์ทหารว่าเป็นคน

อกตัญญูเพราะขัดคำสั่งของเบื้องสูง ดังที่ว่า “จะขึ้นเลียงบัญญัติชดชดบูล ไม่เป็นคน กตัญญูใคร” (Naicharoen 1979: 62) ดังนั้นหากขัดคำสั่งที่กรมระดมเกณฑ์ทหารก็ จะเป็นการออกนอกกรอบ “ความกตัญญู” ทันที จึงเป็นการตำหนิคนที่ไม่ยอมเกณฑ์ ทหารว่าเป็นคน “อกตัญญู” ต่อพระมหากษัตริย์ ยังปรากฏการตำหนิคนหนีทหารโดย ใช้ถ้อยคำค่อนข้างรุนแรง ดังตอนที่ว่า

“เจ้าหน้าทีหนีซ่อนเทียวร้อนเร่ ซาติเกเรวิปริตผิตนีสัย
เสี้ยแรงเกิดเป็นชายน่าอายใจ เช่นซาติไพรใจคอทรชน ทั้ง
เกียจคร้านกล้ายากลำบาก เลียงหาสุขหลบแขวงแสวง
ผล หวังความสุขสบายแต่ฝ่ายตน เป็นเช่นคนทร
ลักษณไม่รักไทย...ไม่รู้จักรักคุณพูนสวัสดิ์ คุณกษัตริย์หิย
ยกมาปกหัว ส่วนเขากล้าส่วนเจ้ามาเผ่ากลัว เป็นซาติวัว
เทียมต่างช่างไม่อาย”

(Naicharoen 1979: 74 - 75)

จากตอนข้างต้นหากเกณฑ์ทหารแล้วหนีก็เสียดชาติเกิดที่เป็นชาย เป็นซาติไพร คนชั่วร้าย เกียจคร้าน หวังแต่ความสุขสบาย ไม่รักชาติไทย ฉลาดในทางที่โง่ ไม่มีปัญญา ไม่รักเพื่อนมนุษย์ และที่สำคัญคือไม่รู้บุญคุณของพระมหากษัตริย์ที่ปกคลุมศีรษะอยู่ เปรียบเหมือนวัวเทียม และยังหน้าไม่อายอีกด้วย กวีใช้น้ำเสียงตำหนิผู้ที่หนีทหารว่า “ซาติเกเรวิปริตผิตนีสัย” “เสี้ยแรงเกิดเป็นชายน่าอายใจ” “เช่นซาติไพรใจคอทรชน” “เป็นเช่นคนทรลักษณไม่รักไทย” “ไม่รู้จักคุณพูนสวัสดิ์” และ “เป็นชายวัวเทียมต่าง ช่างไม่อาย” การเลือกใช้คำของกวีสามารถสื่อความหมายในเชิงตำหนิติเตียนได้อย่าง เจ็บแสบ ด้วยเชื่อว่าหากใช้ถ้อยคำเช่นนี้แล้ว ผู้ที่มีจิตสำนึกรักชาติคงจะต้องเข้ารับการ เกณฑ์ทหารด้วยความเต็มใจเป็นแน่

การตำหนิติเตียนผู้ที่หนีทหารเช่นนี้เป็นการส่งสารแก่ผู้อ่านว่าคนที่ปฏิบัติหน้าที่ อย่างถูกต้อง ไม่หนีทหาร คือ คนดี ดังที่ว่า

“..บางพวกเหล่าเขาดีไม่หนีกาย นับว่าชายชาติสยามนาม
ระบือ ลัษชาติคนกาลิชาติหนีทหาร ก็เป็นการสิ้นรับเชื้อ

นับถือ ไม่คิดคุณบ้านเมืองให้เลื่องลือ เกิดเสียชื่อเสียง
ชาติอุบาทว์คน...”

(Naicharoen 1979: 75)

แม้จะชื่นชมคนที่ไม่หนีทหารว่าเป็นคนดี สมกับเป็นชายชาติสยาม หากแต่ก็ยังมี การตำหนิคนที่หนีทหารอย่างตรงไปตรงมาว่าเป็นคนชั่วร้าย จะไม่มีคนนับถือ ไม่รู้จักคิดถึงบุญคุณของบ้านเมือง และประการสุดท้ายคือเสียชื่อเสียงและเสียชาติเกิด โดยเน้นย้ำว่าคนเช่นนี้เป็น “อุบาทว์คน” แสดงว่ากวีใช้กลวิธีการยกคู่ตรงข้ามเพื่อชมอีกสิ่งหนึ่งและตำหนิอีกสิ่งหนึ่งเพื่อให้ผู้อ่านคล้อยตาม กล่าวคือ กวียกย่องว่าหากไม่หนีทหารจะ “นับว่าชายชาติสยามนามระบือ” แต่หากหนีทหารจะมี “สัญชาติคนกาลิชาติหนีทหาร” และ “เกิดเสียชื่อเสียงชาติอุบาทว์คน” การใช้ภาษาของกวียิ่งปลุกเร้าและปลุกใจให้ชายชาวไทยเกณฑ์ทหารอย่างแข็งขันหากไม่ต้องการได้รับคำตำหนิที่รุนแรงเช่นนี้

เมื่อมีการตำหนิติเตียนย่อมมี *การยกย่องชื่นชม* มีการกล่าวยกย่องชื่นชมผู้ที่ เลิกอบายมุขและผู้ que เข้ารับการเกณฑ์ทหารตามคำสั่ง รวมถึงกล่าวยกย่องหรือสรรเสริญคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์ ทั้งในแง่ของการปกครองประเทศและการออกพระบรมราโชบายดังกล่าว กวีชื่นชมผู้ปฏิบัติตามพระบรมราโชบายด้วยคำนิยมชายชาติทหาร ดังที่ว่า “เมื่อรู้ดีที่ยุทธเสียสุดสิ้น สู้อรินทร์รับชัยบชาย ทาง รุกราบหน้าหลังระวังกาย *สมเป็นชายชาญชาติฉลาดดี*” (Naicharoen 1979: 71) ซึ่งเป็นการชื่นชมผู้ที่ฝึกรบจนเชี่ยวชาญว่า “สมเป็นชายชาญชาติฉลาดดี” กล่าวคือ สมกับ “ความเป็นชาย” ผู้ “เชี่ยวชาญ” มีเชื้อ “ชาติไทย” และมีความ “ฉลาดเฉลียว” อีกด้วย การชื่นชมเช่นนี้ปรากฏอยู่อย่างสม่ำเสมอตลอดนิราศเรื่องนี้ อีกประเด็นหนึ่งที่มีการกล่าวถึงคือควรยอมตายเพื่อให้ชื่อเสียงสืบต่อไป ดังที่ว่า “*ถึงที่สุดมุดม้วยก็มีชื่อตลอดลือหอมฟุ้งกรุงสยาม*” (Naicharoen 1979: 85) แสดงว่ากวีนำเรื่องการมีชื่อเสียงหากยอมเสียสละเพื่อชาติมาโน้มน้าวใจผู้อ่าน การได้รับการชื่นชมนี้จึงปรากฏทั้งเมื่อยอมเกณฑ์ทหารฝึกรบ และเสียสละชีวิตเพื่อชาติ

ใน *นิราศไผ่* มีการกล่าวชื่นชมนโยบายเลิกบ่อนไฟไว้อย่างชัดเจน ทั้งยังกล่าวถึงผู้หญิงว่าไม่ควรหมกมุ่นกับการเล่นไฟ แต่ควรขยันทำการเย็บปักถักร้อยเพื่อ

เก็บทุนรอนไว้ใช้มากกว่า ดังตอนที่ว่า

“...ฉันยินดีที่นครเล็กบ่อนไฟ เลิกวิไลเจียวแต่แม่คุณเอ๋ย อย่า
หมกมุ่นนะแม่คุณเช่นก่อนเคย มิติเลยเครื่องร้อนตั้งนอนไฟ
การนักเลงแสงภาพมันหยาบยิ่ง การผู้หญิงควรแต่รักเย็บถัก
ใหม่ จักรกับเท้าเล่มือถือตะไกร ตัดเย็บไปนั้นและดีจะมีคุณ
การขยันหมั่นทำจะล้ำเลิศ งามประเสริฐบริสุทธิ์เครื่อง
อุดหนุน...”

(Naicharoen 1979: 50)

ตอนข้างต้นสอดแทรกคำสอนผู้หญิงว่าไม่ควรข้องเกี่ยวกับบอขายมุข โดยใช้ความเปรียบว่า “มิติเลยเครื่องร้อนตั้งนอนไฟ” เนื่องจากเป็นงานของนักเลง ส่วนงานของผู้หญิงนั้นควรขยันเย็บปักถักร้อย นอกจากนี้ยังพบว่าวิถีคำที่แสดงความชื่นชมยินดีและความงามบริสุทธิ์ คือ “ยินดี” “วิไล” “ดีและมีคุณ” “ล้ำเลิศ” และ “งามประเสริฐบริสุทธิ์” เพื่อสื่อถึงน้ำเสียงยกย่องชื่นชมต่อการประกาศเลิกบ่อนไฟ โดยสื่อว่าผู้หญิงควรจะขยันเย็บปักถักร้อยซึ่งจะยิ่งช่วยเสริมให้หญิงผู้นั้นงามล้ำค่ายิ่งขึ้น การชื่นชมผู้หญิงที่รักการเย็บปักถักร้อย จึงแฝงนัยยะของการแบ่งหน้าที่ระหว่าง “เพศชาย” และ “เพศหญิง” ไว้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ยังมีการระบุอย่างตรงไปตรงมาว่า *นิราศเป็นทหาร* นี้เป็น “นิราศช่วยการเมือง” ดังตอนที่ว่า “*นิราศรักหักท้าวช่วยการเมือง คงลือเลื่องทั่วประเทศเขตต์กรุงศรี*” (Naicharoen 1979: 72) และต่อกย้ำถึงจุดประสงค์ของเรื่องว่าแต่งเพื่อกระตุ้นเตือนประชาชนโดยตั้งใจใช้โรงพิมพ์เพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ดังกล่าว

“ถึงโรงพิมพ์สรรพุดมนิยมอยาก ขอพึ่งปากข้าเจ้ากล่าว
เลขา กระตุ้นเตือนพวกเราชาวประชา ให้ตั้งหน้าช่วยกัน
สรรพภัย”

(Naicharoen 1979: 74)

ตอนข้างต้นเป็นการบอกอย่างตรงไปตรงมาว่าวิถีนิราศเป็นสื่อกลางเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองของตนซึ่งตอบสนองอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่ยกย่องเชิดชูชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งจากตัวอย่างข้างต้นคือการเกณฑ์ทหารตามคำสั่งของรัฐ

2. การสอนโดยใช้ภาพพจน์ สำนวน และนิทานอุทาหรณ์

การสอนโดยใช้ภาพพจน์ สำนวน และนิทานอุทาหรณ์หรือการสอนโดยอ้อมนี้เป็นกลวิธีของกวีที่สอดแทรกการสอนผ่านการใช้ความเปรียบและสำนวนต่าง ๆ รวมถึงการใช้เรื่องเล่าถ่ายทอดสารเพื่อให้ผู้อ่านใช้วิจารณญาณในการไตร่ตรองด้วยตนเอง กลวิธีดังกล่าวเป็นหนึ่งในกลวิธีสำคัญที่ส่งผลให้การสอนผ่านรูปแบบวรรณกรรมนิราศประสบความสำเร็จ เนื่องจากไม่ขัดต่อธรรมเนียมของการแต่งวรรณกรรมนิราศและยังสามารถสื่อสารถึงอุดมการณ์ราชาชาตินิยมได้อย่างแนบเนียน *การสอนโดยใช้ภาพพจน์และสำนวน* ถือเป็นลักษณะเด่นที่ปรากฏใน *นิราศไผ่* ซึ่งใช้กลวิธีเปรียบเทียบไฟแต่ละประเภทเป็นผู้หญิงที่แม้จะนำเสนอค้นหาแต่ก็ทำให้หลงมัวเมาได้ไม่ต่างกัน ยกตัวอย่างการดำเนินผู้หญิงที่ชั่วเปรียบเหมือนไฟที่ชั่วเช่นกัน ดังความว่า

“อ้อเอี้ยวโตไผ่หล่อหัวอชั้วชาติ หญิงอุบาทว์จัญไรเป็นใจ
สอง เมื่อแรกมึงกับกูอยู่ประคอง ผลาญเงินทองปลอก
ปลิ้นกุลั่นตัว กลับถือติมิชู้ทิ้งกุเสียว อีชาติเหี้ยจัญฑาลมึง
ผลาญผัว ชาตินี้แล้วยกให้กับควายวัว ให้มันชั่วช่องมึง
จะถึงใจ”

(Naicharoen 1979: 49)

กวีเปรียบผู้หญิงกับไฟเอี้ยวว่าเมื่อผลาญเงินทองหมดแล้วก็มีชู้และทิ้งร้างกวีไปโดยใช้คำต่อว่าที่แสดงอารมณ์โกรธแค้น ได้แก่ “อชั้วชาติ” “หญิงอุบาทว์จัญไร” และ “อีชาติเหี้ยจัญฑาลมึงผลาญผัว” จากนั้นกวีก็กล่าวว่าในชาตินี้จะยกผู้หญิงให้สมพาสกับกระบือและวัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ให้มันชั่วช่องมึงจะถึงใจ” ถือเป็นคำตอบว่าหญิงสองใจเปรียบกับไฟเอี้ยวที่ล้างผลาญเงินทองได้อย่างเจ็บแสบ เนื้อหาของนิราศเรื่องนี้เน้นการเปรียบนางอันเป็นที่รักกับไฟที่ผลาญทั้งเงินทองและความรักของกวี ดังนั้นการดำเนินหญิงชั่วจึงเปรียบเสมือนการดำเนินผู้ที่เล่นไฟ ถือเป็นการสอนโดยอ้อมประการหนึ่ง

นอกจากนี้ *นิราศเป็นทหาร* ยังเปรียบว่าเราควรมีคุณสมบัติเหมือนมดและปลาหมอค ไม่ควรเป็นเหมือนปลาชิว เนื่องจากมดที่มาเป็นกลุ่มแมลงตัวเล็กแต่มีเขี้ยวกัดเจ็บจนมนุษย์ต้องวิ่งหนี ส่วนปลาชิวพ่นน้ำก็หมดแรง แต่ปลาหมอนั้นไม่ท้อใจและ

พากเพียรแม้ไม่อยู่ในน้ำก็ตาม ดังความว่า

“ตัวน้อย ๆ ต่อยกปิดไม้ไหว มนุษย์ใหญ่กว่าจริงต้อง
วิ่งฉิว อย่าหวาดใจใช่ว่าเป็นปลาชิว พอจับหัวพ้นจากกว
รินก็สิ้นแรง ควรจำเอาตำราเช่นปลาหมอ ไม่มีท้อใจเด็ด
เกลือกเกล็ดแห้ง ความพากเพียรสามารถไม่คลาดแคลง
ยังมีแรงต้องอดล่ำท้อพยายาม”

(Naicharoen 1979: 84 - 85)

การสอนผ่านการเปรียบเทียบนี้ทำให้ผู้อ่านนึกภาพตามลักษณะของสัตว์แต่ละชนิดเชื่อมโยงกับคุณสมบัติของมนุษย์ได้อย่างง่ายดาย จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติสำคัญของการเป็นทหารเกณฑ์ คือ ความสามัคคี ความไม่ย่อท้อ และความพากเพียร

ใน *นิราศเป็นทหาร* มีการกล่าวเปรียบเทียบบ้านเมืองเหมือนร่างกายมนุษย์ ทหารเหมือนเสื้อผ้าอาภรณ์ และการใช้สำนวน “ไถ่งามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง” เพื่อเปรียบเทียบว่าบ้านเมืองจะงดงามได้ก็ต้องตกแต่งด้วยทหารเช่นกัน ดังที่ว่า

“อันบ้านเมืองเหมือนหมายกายมนุษย์ หากสิ้นสุดเหล่า
ทหารชาญสมร เปรียบเช่นคนหมดหมายเปลือยกายกร
จะงามงอนมาแต่ไหนจงใคร่ครวญ เปรียบเหมือนไถ่งาม
เหมาะก็เพราะชน งามของคนแต่งตบให้ครบถ้วน...อัน
บุรีมีคนพลรบ เหมือนแต่งตบสยามให้งามโฉม”

(Naicharoen 1979: 65)

การเปรียบเทียบว่าบ้านเมืองก็คือร่างกาย ทหารเหมือนเสื้อผ้านี้ แสดงถึงการต้องช่วยกันปกป้องรักษาบ้านเมืองเนื่องจากทหารเปรียบได้กับเปลือกนอกที่ห่อหุ้มร่างกาย (บ้านเมือง) ให้งดงาม การมีทหารปกป้องประเทศจึงเปรียบเสมือนการประกาศเกียรติยศของสยามประเทศเฉกเช่นเดียวกัน กวีจึงใช้ทั้งภาพพจน์และสำนวนเปรียบเทียบถึงความสำคัญของการเป็นทหารไว้อย่างน่าคิด

นอกจากนี้กวียังใช้สำนวน “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” ซึ่งหมายถึงการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อประชาสัมพันธ์การเป็นทหารและขบเน้นอุดมการณ์ราชาชาตินิยม

ให้โดดเด่นยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าราษฎรเปรียบเหมือนปลา เสือ และ เรือที่ต้องพึ่งพาสายน้ำและป่า ดังที่ว่า

“...ราษฎรหมายหนึ่งพึ่งกษัตริย์ จอมจังหวัดพึ่งไพร่ได้
พุนผล เปรียบเหมือนหนึ่งมีจฉาพึ่งสายชล พนาคลพึ่ง
เสื่ออยู่เจือจาน เสือพึ่งป่าทาสต้องพึ่งเจ้า ตามคำกล่าว
ที่เปรียบเทียบเปรียบบรรหาร เรือพึ่งพายพึ่งสายนทีธาร
ถิ่นสถานพึ่งผู้ที่อยู่ครอง...”

(Naicharoen 1979: 69)

ตอนข้างต้นกล่าวว่ราษฎรต้องพึ่งพากษัตริย์เปรียบเสมือนปลาที่ต้องพึ่งน้ำ เสือต้องพึ่งป่า ทาสต้องพึ่งเจ้า เรือต้องพึ่งพายและสายน้ำ สถานที่ต้องพึ่งผู้ที่อยู่ ครอบครอง ในขณะที่เดียวกันป่าก็ต้องพึ่งเสื่อ การพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างเจ้าและ ไพร่นี้แสดงถึงบทบาทหน้าที่ของบุคคลซึ่งต้องพึ่งพากัน หากแต่เนื้อความข้างต้นนั้นสื่อ ว่าไพร่ทาสจำเป็นต้องพึ่งพาเจ้าหรือผู้ครองสถานที่นั้น ๆ การเปรียบเทียบข้างต้นด้วย หวังว่าจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจและยอมรับในสถานภาพของตนแล้วจึงปฏิบัติตามนโยบาย ของรัฐอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงการช่วยการเมืองด้วยการเปรียบเทียบว่าแม้ตัวเล็ก แต่สามารถทำการใหญ่ได้ เหมือนดั่งสำนวน “เล็กพริกขี้หนู” ดังตอนที่ว่า

“เหมือนพริกเล็กเล็กแต่เม็ดมันเผ็ดร้าย ที่โตคล้ายร้อน
เผ็ดพริกเม็ดใหญ่ เปรียบเช่นคนโตเล็กทั้งเจ๊กไทย หาก
ว่าใจกล้าไซ้คนโตเกรง แม้นใหญ่ชลาดเล็กกล้าเถิดอย่า
หวาด ใหญ่ไม่อาจตั้งรุมมาข่มเหง”

(Naicharoen 1979: 72)

การเปรียบเทียบถึงคนตัวเล็กแต่ใจใหญ่นี้แสดงถึงการปลุกเร้าความฮึกเหิมแก่ บรรดาชายชาวสยามให้ออกมาเกณฑ์ทหารเพื่อป้องกันประเทศ โดยเปรียบเทียบกับ พริกเม็ดเล็กแต่มีฤทธิ์เผ็ดร้ายกว่าพริกเม็ดใหญ่ คนจีนหรือคนไทยหากว่ามีใจที่กล้าหาญคนตัวใหญ่ก็เกรงกลัวได้ แม้ถ้าตัวใหญ่แต่ขี้ชลาดก็ไม่สามารถมารุมข่มเหงคนตัว

เล็กที่มีใจกล้าหาญได้ การปลุกใจของกวีด้วยการเปรียบเทียบกับพริกเม็ดเล็กเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพถึงความประสงค์ของกวี

การสอนโดยยกนิทานอุทาหรณ์ ทำให้ นิราศเป็นทหาร สามารถสื่อสารอุดมการณ์ราชาชาตินิยมได้อย่างเข้มข้น นิทานอุทาหรณ์เป็นการยกเรื่องเล่ามาเป็นตัวอย่างและคติสอนใจแก่ผู้อ่าน การเล่านิทานอุทาหรณ์ประกอบการสอนของกวีจะทำให้การเน้นย้ำในประเด็นนั้น ๆ ชัดเจนและเข้าถึงจิตใจของผู้อ่านมากยิ่งขึ้น สาเหตุสำคัญคือกวีต้องการโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เชื่อถือในประเด็นดังกล่าว ทั้งยังเป็นการขจัดข้อขัดแย้งหรือความคลงแคลงที่อาจเกิดขึ้นในใจผู้อ่าน การยกนิทานอุทาหรณ์จึงเป็นการตอกย้ำสารของกวีได้หนักแน่นยิ่งขึ้น ประสิทธิภาพในการสอนก็จะดีขึ้นตามไปด้วย ดังเช่นการหยิบยกนิทานเรื่องย่อซึ่งมีที่มาจาก *สัมโมทมมานชาดก*⁶ เพื่อสอนเรื่องความสามัคคี โดยเกริ่นว่า “ทำสิ่งใดพร้อมใจจึงสำเร็จ คงแล้วเสร็จจงดมอร่ามศรี ไม่พร้อมเพรียงย่อมซ้ำขัดทำที่ นิทานจะมีไข่ออกให้ฟัง” แล้วจึงเข้าสู่เนื้อเรื่องที่ว่ามีนกพิราบฝูงหนึ่งติดตามชายของนายพรานจนแทบสิ้นชีวิต ตัวนายตริตรองและประกาศกับฝูงนกว่า “จงพร้อมใจทุกตนบินวนเวียน อดส่ำห้ำเพียรบินพร้อมอย่าอ้อมแรง” (Naicharoen 1979: 78 - 79) จากนั้นเป็นเสมือนคำสอนผ่านคำพูดของหัวหน้านกที่ว่า

⁶ นิทานย่อที่ปรากฏใน *นิราศเป็นทหาร* มีที่มาจากตอนต้นของ *สัมโมทมมานชาดก* ว่าด้วย พินาศเพราะทะเลาะกัน อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 27 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 19 ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1 โดยพระศาสตราจารย์พระธรรมเทศนาว่าด้วยการทะเลาะแห่งพระญาติและทรงนำอดีตนิทานมาแล้วว่าเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดนกกระจาบ มีนกกระจาบหลายพันเป็นบริวารอยู่ในป่า พรานล่านกกระจาบทอดตาข่ายดักนกเหล่านั้นเพื่อเลี้ยงชีพ พระโพธิสัตว์จึงบอกแก่นกกระจาบว่านับจากนี้ไปให้สอดหัวเข้าไปในตาข่ายและยกตาข่ายขึ้นบินพร้อมกัน จากนั้นพาดลงบนพุ่มที่มีหนาม แล้วจึงหนีไปทางเบื้องล่าง นายพรานจึงไม่สามารถจับนกกระจาบได้อีกจนภรรยาโกรธ ภายหลังนกกระจาบทะเลาะกันจนถูกนายพรานจับไป พระศาสดาจึงตรัสว่าความทะเลาะแห่งพระญาติทั้งหลายไม่ควรอย่างนี้ เพราะความทะเลาะเป็นมูลเหตุแห่งความพินาศถ้ายเดียว โดยนกกระจาบตัวที่ไม่เป็นบัณฑิตในครั้งนั้นได้เป็นพระเทวทัต ส่วนนกกระจาบตัวที่เป็นบัณฑิตในครั้งนั้นได้เป็นเรตถาคต.

“หากฝ่ายใดรังเกียจคิดเดียดฉันท์ คงวายวันทั้งสิ้นไม่
กินแหนง ขอจงรวมสามัคคีตั้งชี้แจง จงออกแรงบินกัน
ทั้งนั้นไป...สามัคคีพร้อมต่างยอมใจ ตัวนายให้สัญญา
ต่างพาบิน...หากเกียกกันแล้วที่ไหนจะไปพ้น ทุกตัวตน
ย่อมตายวายสังขาร...ไอ้พวกเราเอาอย่างสกุณี
ประเสริฐดีควรจำเป็นตำรา”

(Naicharoen 1979: 79 - 80)

นิทานอุทาหรณ์เรื่องฝูงนกพิราบนี้มุ่งสอนเหล่าทหารให้มีความสามัคคี พร้อม
ทั้งสอดแทรกการเชื่อฟังคำสั่งของผู้นำ ไม่เกียกหนำที่ มีความมานะอดทน และต้องมี
แรงกำลังอีกด้วย เหล่านี้เสมือนการสอดแทรกคำสอนที่ว่าชายชาวสยามทั้งหลายควร
ปฏิบัติเหมือนนกที่ร่วมแรงร่วมใจกันบินจนหลุดรอดออกจากตาข่ายของนายพราน
การยกนิทานอุทาหรณ์เพื่อปลูกฝังความสามัคคีและการร่วมมือร่วมใจกันของชายชาว
สยามนี้เป็นกลวิธีการสอนอีกประการหนึ่งที่ตอบสนองพระบรมราโชบายของ
พระมหากษัตริย์

3. การสอนผ่านชนบนิราศ

การสอนผ่านชนบนิราศเป็นกลวิธีหนึ่งที่กวีใช้นำเสนออุดมการณ์ของตนซึ่ง
ตอบสนองพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ โดยมีการนำชนบนิราศมาเทียบกับ
สถานการณ์ ณ ขณะนั้น เช่น การเทียบผู้หญิงกับไฟซึ่งมีทั้งดีและเลว หรือเทียบการ
จากนางว่าไม่สำคัญเท่าการทำตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์อย่างการเกณฑ์ทหาร
เป็นต้น กวีได้สอดแทรกการชี้แนะหรือคำสอนผ่านชนบนิราศ ไม่ว่าจะเป็น *การชมนาง*
การลานาง และ *การคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก* ถือเป็น การสร้างอรรถรสแก่นิราศ
ได้เป็นอย่างดี หัวใจของวรรณคดีนิราศคือการจากลาไกลจากบุคคลอันเป็นที่รัก บ้างก็
อ้างว่าเป็นเพราะเวรกรรมหรือการต้องปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย กวีจึงนำ
ชนบของนิราศทั้งสองเรื่องมาเปรียบเทียบเพื่อชี้ให้ผู้อ่านทราบถึงข้อดีและข้อด้อยของ
การปฏิบัติตนหรือไม่ปฏิบัติตามแนวทางของพระมหากษัตริย์ กวีมีการนำชนบลา
นางมาเปรียบกับการเลิกไฟและการไปเป็นทหาร โดยประยุกต์ใช้ชนบการลานางว่าไม่

นำอาลัยอาวรณ์อีกต่อไป เมื่อหน้าที่ในฐานะชายไทยสำคัญยิ่งกว่า (นิราศเป็นทหาร) และการเปรียบหญิงเป็นไฟซึ่งมีทั้งดีและชั่ว แต่สุดท้ายก็ต้องร้างลาเพราะมีคำสั่งให้เลิกอบายมุข (นิราศไฟ) การนำขนบดังกล่าวมาปรับใช้จึงเป็นกลวิธีที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

ใน *นิราศไฟ* มีแก่นเรื่องคือการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักซึ่งต้องร้างลากันไกล กวีเปรียบหญิงคนรักว่าเหมือนกับไฟแต่ละใบ ซึ่งมีทั้งดีและไม่ดี โดยกล่าวว่าไฟดีเปรียบได้กับผู้หญิงที่ดี ส่วนไฟที่ไม่ดีเปรียบได้กับผู้หญิงชั่วหรือผู้หญิงที่มีชู้ และยังกล่าวถึงขนบการจากนางอีกว่าหากพบผู้หญิงมีชู้ต้องรีบลาจากเปรียบได้กับการลาจากไฟหรือเลิกเล่นไฟนั่นเอง การจากนางในนิราศเรื่องนี้จึงเป็นอย่างนิราศสมมติ

ส่วนใน *นิราศเป็นทหาร* เป็นนิราศแท้ที่กล่าวถึงการจากนางเพื่อไปเกณฑ์ทหาร โดยกวีแนะนำให้เหล่าชายไทยตัดความรู้สึกอาลัยทั้งเสียและไปเกณฑ์ทหารอย่างภาคภูมิใจ น่าสังเกตว่าการแนะนำให้ทหารหักห้ามใจหรือตัดใจจากหญิงคนรักนี้แตกต่างจากขนบการคร่ำครวญอาลัยถึงนางอันเป็นที่รัก ซึ่งเป็นบทที่แสดงฝีมือของกวีแต่เดิม โดยกวีปรับมาเป็นการแนะนำให้ชายไทยทำหน้าที่ของชายชาติทหารเพื่อตอบแทนบุญคุณของชาติและพระมหากษัตริย์ซึ่งสำคัญกว่าเรื่องส่วนตัวแทน

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างจาก *นิราศไฟ* ที่กล่าวเปรียบเทียบความเสียหายไฟกับความเสียหายหญิง แต่หากไม่เลิกเล่นไฟก็จะถูกจับ (ซึ่งเป็นการขู่ให้กลัว) โดยกวีอธิบายว่าสิ่งเหล่านี้มอมเมาคนในประเทศ ทำให้ประเทศไม่เจริญ หากไม่เลิกเล่นไฟหมายถึงการไม่รักชาติ หรือไม่ใช่ผู้ชาย ไม่มีศักดิ์ศรี จนถึงกับเสียชาติเกิด และยังมีอีกตอนหนึ่งที่แสดงความอาลัยรักต่อไฟแต่ละใบเปรียบกับหญิงคนรักแต่ละคนไว้ว่า

“นิราสร้างห่างไกลแม่ไฟผ่อง เคยแนบน้องเซยชิดเป็น
 นิจสิน นิจจान้องโยมาช่องเคื่องราคิน เคยอยู่กิน
 เงินตรามาช้านาน นิจจางใจไฟตองของตัวพี่ มาหลบหนี
 ร้างไปไม่สงสาร ถึงน้องอยู่พี่จะสู้ทรมาณ เข้าหักหาญผูก
 เล่นไม่เว้นวาย”

(Naicharoen 1979: 1 - 2)

ตอนข้างต้นแสดงถึงความอาลัยต่อ “ไฟผ่อง” ซึ่งเปรียบได้กับนางอันเป็นที่รัก ซึ่งเคยอยู่แนบชิดกัน รวมถึง “ไฟตอง” ที่มาหลบหนีจากไฟไป หากน้องยังอยู่ก็คงจะเล่นเสียเงินต่อไป กลวิธีข้างต้นจึงเป็นการเปรียบไฟแต่ละใบกับนางอันเป็นที่รักแต่ละคน ถือเป็น การปรับขนบนิราศเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงการคร่ำครวญถึงไฟที่หนีหรือร้างรจากไฟไปเปรียบกับนางอันเป็นที่รักที่เคยปรนนิบัติที่ แสดงว่าความหลงมัวเมาในอบายมุขจนงโงหัวไม่ขึ้นนั้นไม่ต่างจากอาการหลงหญิงจนสิ้นท่าแต่อย่างใด ดังที่ว่า

“ไอ้เอี้ยวแดงควรหรือแหงนมาหมายที่ นีราสนี้ไปพัน
ให้มลหมอง...แม่เอี้ยวนางก็มาร้างนิราศด้วย เจ้าเคย
ช่วยตัวพี่ให้มีผล...แม่เอี้ยวหนูคู่ชีวิตของพี่เอ๋ย มาจากเซย
พี่ไปไม่สงสาร...แม่เอี้ยวยาวสาวสลิบห่าก็มาร้าง แกล้งทิ้ง
ขว้างตัวพี่หนีไปไหน...ไอ้เอี้ยวจุดสุดรักของเรียมเอ๋ย มิ
ควรเลยนุชนางมาห่างเห...แม่เอี้ยวซี้ก็มาหนีพี่ไปบวช
เจ้าเคยนวดพี่ชายให้คลายหมอง พี่จวนแจ้งโฉมตรู
กระดอง ให้ขึ้นมองกินล้มสมคะเน แม่ร้อยซึ้งทั้งหกไอ้
อกเอ๋ย กระไรเลยนุชนางมาห่างเห ไอ้คราวนี้พี่จะป่วน
ต้องรวนเร จะถ่ายเทพนางโดยทางใด”

(Naicharoen 1979: 3)

จากตอนข้างต้นเป็นการแสดงภาพพจน์อย่างสมมติภาวะ⁷ ซึ่งกวีครวญถึงไฟที่ ลากจากไฟไปไม่ต่างจากการครวญถึงหญิงอันเป็นที่รัก โดยมีกรกล่าวถึงไฟทั้ง 6 ใบ คือ เอี้ยวแดง เอี้ยวนาง เอี้ยวหนู เอี้ยวยาว เอี้ยวจุด และเอี้ยวซี้ซึ่งร้างลากจากไฟไป ทั้งหมด

⁷ สมมติภาวะ (apostrophe) เป็นภาพพจน์แบบหนึ่งที่มีผู้เขียนกล่าวกับสิ่งของ สถานที่ นามธรรม ข้อคิดเห็น บุคคลที่ถึงแก่กรรมไปแล้ว หรือบุคคลที่มีได้ปรากฏตัวอยู่ในที่นั้น เสมือนว่าเป็น สิ่งมีชีวิตหรือปรากฏตัวอยู่ในที่นั้นด้วย (Royal Society of Thailand, 2018: 38).

มีตอนหนึ่งกล่าวว่าแม่ตัวพี่จะเล่นไฟจนจวนเจิง ไฟเอี้ยวซีกก็จะมาช่วยจน “ขึ้นผ่อง”⁸ ทุกครั้ง เหมือนน้องที่เคยหวดให้พี่ การเปรียบไฟเอี้ยวเหมือนน้องที่เคยหวดให้พี่นี้ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเกี่ยวกับไฟต่าง ๆ โดยกล่าวติดตลกว่าน้องหนีไฟไปบวช เมื่อก่อนไฟเอี้ยวนี้เคยช่วยกู้สถานการณ์ให้ผู้เล่น สามารถกินลมไฟได้ การเปรียบว่าไฟเป็นผู้หญิงนี้ทำให้น้องเรื่องเกิดอรรถรสเข้ากับลักษณะของนิราศที่เน้นกล่าวถึงหญิงอันเป็นที่รักซึ่งพลัดพรากจากพี่ไป แนวคิดการหลงมัวเมาในอบายมุขไม่ต่างจากการหลงใหลผู้หญิงนี้ปรากฏอีกตอนหนึ่งซึ่งเปรียบผู้ชายเป็นสามีของไฟ (ผู้หญิง) ดังที่ว่า “แม่สามจุดสุดดีเจ้ามีคุณ ช่วยค้าจุนเจือจาง สงสารผัว เห็นพิ้งหลงเฝ้าแต่เมาเมา ช่วยให้ตัวบ่ตื่นได้คืนทุน” (Naicharoen 1979: 5) แม่จะมัวเมาแต่ตัวพี่ก็เต็มใจที่จะรักและเล่นไฟต่อไป เพราะ “เจ้ามีคุณ” “ช่วยค้าจุนเจือจาง” และ “ช่วยให้...ได้คืนทุน” แสดงถึงความหลงมัวเมาในอบายมุขไม่ต่างจากความหลงมัวเมาในความรักแต่อย่างใด การปรับขนบนิราศเพื่อพรรณนาอารมณ์และความรู้สึกของการหลงมัวเมาในอบายมุขนี้ถือเป็นพัฒนาการอย่างหนึ่งวรรณกรรมนิราศ ทั้งยังสอดแทรกการสอนได้อย่างแยบคายอีกด้วย

นอกจากการเปรียบตนเป็นสามีของไฟแล้ว ยังมีการนำเรื่อง “รูปรสกลืนเสียง” มารำพึงรำพันถึงไฟแต่ละใบเสมือนการกล่าวถึงนาง เช่น

“แม่หกคนกลแกมช่างแหลมหลัก กลืนน้องรักซาบกายไม่
หายหอม พี่คอยช่อดังอยู่พินว่ายินยอม คอยถนอมนุชน้อง
ถึงสองคราว”

(Naicharoen 1979: 7)

กลิ่นของไฟจึงหอมซึมซาบกายไม่ต่างจากน้อง ทั้งยังมีการอ้างถึงเวรกรรมอีกด้วย ดังที่ว่า

“เจ้าห้านกอกเอ๋ยไม่เคยจาก เรววิบากย่อยยับไม่กลับหวน
นิราสร้างจอมขวัญเฝ้ารัญจวน นิจจวนวลเด็ดเดี่ยวไม่เหลียว
แล”

(Naicharoen 1979: 6)

⁸ เป็นภาษาในการเล่นไฟ ขณะเล่นไฟผ่องไทยหรือไฟผ่องจีน จะออกเสียงร้องว่า “ผ่อง” เมื่อเปิดไฟขึ้นมาเข้าตองหรือเมื่อเปิดไฟในกองมาตรงกับที่เราถืออยู่ 2 ตัว เราต้องการไฟนั่นก็ว่า “ผ่อง” ได้ไฟที่ผ่องนั้นมา รวมเป็น 3 ตัว เรียกว่า ตอง.

แสดงว่ากวียังคงนำขนบนิราศซึ่งมักกล่าวอ้างถึง “เวรกรรม” ที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก รวมถึงการกล่าวโทษว่าความหลงมัวเมาในการเล่นไฟเหมือนการหลงไหลในภรรยาสาว ดังที่ว่า

“มิได้กินช่อกน้อยคอยท้อแห่ง ลิ่นเรียวแรงเพราะว่า
องค์หลงเมียสาว เจ้าโกหกยกเรื่องไม่รู้ราว ทูคือชาว
กีฬาบัตร⁹ นัดกันมา”

(Naicharoen 1979: 7 - 8)

ตอนข้างต้นสื่อว่าเมื่อเสียไฟก็ลิ่นเรียวแรงเหมือนการมีภรรยาสาว ทั้งน่องยังโกหกเหมือนที่ไฟเสียไฟอีกด้วย กวีใช้การเชื่อมโยงว่าไฟเหมือนผู้หญิงที่ทำให้หลงมัวเมาได้ไม่ต่างกัน ทั้งยังทำให้ผู้เล่นหลงเชื่อคำพูดแม่หญิงจะโกหกสักกี่ครั้งก็ตาม ดังนั้นขนบที่กวีใช้ใน *นิราศไฟ* จึงเป็นการเปรียบเทียบไฟให้เป็นหญิงสาวที่มีชีวิตชีวานั่นเอง

การเปรียบเทียบความรู้สึกเสียดายที่ต้องเลิกไฟไม่ต่างจากที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก เป็นการเปรียบเทียบที่ให้อ่านเข้าใจถึงจิตใจของผู้ที่ติดการพนันได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ไอ้อากัพอับประกาศต้องจากไฟ ความยากไร้สิ่งร้างไม่
ห่างแหว...ไอ้อากัไปใจที่รินทต้อ เมื่อไรหนอจะพบ
พักตร์กอดรักหนาว จะเลยดับลับลวงเหมือนดวงดาว ที่
คงหวานั่งง่วงถึงดวงเดือน”

(Naicharoen 1979: 11)

แม้จุดประสงค์ของนิราศเรื่องนี้คือการเลิกไฟหากแต่กวีมีกลวิธีในการคร่ำครวญความรู้สึกเมื่อต้องร้างลาห่างการเล่นไฟไปไกลไม่ต่างจากการห่างจากหญิงอันเป็นที่รัก ทั้งความเสียใจ การพรากจาก ความอาภัพ ความยากไร้ ความห่างไกล ความรันทด ความหนาว โดยเปรียบกับดวงดาวที่ห่างลับขอบฟ้าไปและการรอดวงจันทร์ของกวี การไม่ทิ้งขนบนิราศร่วมกับการมุ่งสอนให้อ่านเลิกเล่นไฟเป็นการผสมผสาน

⁹ กีฬาบัตร คือ การเล่นไฟ หมายถึงอบายมุขทั้ง 4 เป็นเหตุแห่งความฉิบหาย.

ของวรรณกรรมนิราศและวรรณกรรมคำสอนได้อย่างแนบสนิท

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งของวรรณกรรมนิราศคือการแสดงน้ำเสียงประชดประชัน โดยในนิราศเรื่องนี้ก็วิพากษ์วิจารณ์การต้องร้างลาจากการเล่นไพ่เพราะกวีเป็นคนไทย จึงต้องลาจากไพ่จีน ดังที่ว่า

“เจ้าห่างหายหมายน้องฟุ้งผ่องจัน โอ้อู้อินก็พลอยลี้หลบหนี
หน้า หรือรังเกียจที่เป็นไทยใจสุดา เห็นพี่ยาเป็นไทยไม่วัวเปีย
เจ้าเกลียดกริดติดซัดว่าตัดผม จะสู่สมกลัวจะศูนย์ตระกูลเสีย
มันขอมใจให้เห็นมาเป็นเมีย จะวัวเปียให้แม่ร่วมแสงวงศ์
เป็นเจ๊กครึ่งไทยครึ่งเป็นกึ่งกลาง ไม่ขัดขวางสุดสงวนนวลระ
หงส์ ทั้งกระดาชเงินทองของจ้านงค์ จะเผาส่งไหวเจ้าตาม
เค้าจัน”

(Naicharoen 1979: 15)

“ไพ่” ในที่นี้จึงมีสัญชาติไม่ต่างจากผู้หญิง ความแตกต่างทางเชื้อชาติ คือ ไทยและจีน เป็นที่มาของการคร่ำครวญถึงการต้องเลิกเล่นไพ่จีนในครั้งนี้ เนื่องจากกวีเป็นคนไทย น้องจิ้งจิ้งเกียจ ทั้งยังแสดงถึงสภาพสังคมในยุคสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนเข้ามาอาศัยในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก การพบปะสังสรรค์ระหว่างชาวจีนกับชาวไทยนี้ก่อให้เกิดทั้งมิตรภาพและความขัดแย้งทางเชื้อชาติอย่างปฏิเสธไม่ได้ นิราศเรื่องนี้จึงสะท้อนสภาพสังคมในแง่ของเชื้อชาติและการใช้ขนบนิราศซึ่งมักกล่าวอ้างถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งของคู่รัก ณ ขณะนั้น

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาข้างต้นพบว่า *นิราศไพ่* และ *นิราศเป็นทหาร* มีลักษณะของวรรณกรรมคำสอนภายใต้อุดมการณ์ราชาชาตินิยม โดยกวีมุ่งนำเสนอเนื้อหาเพื่อตอบสนองพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 6 อย่างแข็งขัน ทั้งการบอกกล่าวให้ประชาชนเลิกเล่นไพ่นกกระจิ๊ดตามการประกาศเลิกโรงหวย ก. ข. โรงบ่อนการพนันต่าง ๆ พ.ศ. 2460 และการบอกว่าผู้ชายไทยควรเกณฑ์ทหารตามการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารพุทธศักราช 2459 ซึ่งเสริมอุดมการณ์ชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 คือ “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์”

เนื้อหา ของคำสอนภายใต้อุดมการณ์ “ราชาชาตินิยม” สะท้อนผ่านการนำเสนอ *ความเป็นชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์* โดยสอนวิถีปฏิบัติหรือหน้าที่ของประชาชนที่จะสร้างความมั่นคงแก่ “ชาติ” การจัดระเบียบสังคมผ่าน “ศาสนา” และการสนับสนุน “พระมหากษัตริย์” ในฐานะแกนกลางของอุดมการณ์ราชาชาตินิยม การปกป้องชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ภายใต้เขตแดนสยามล้วนเสริมสร้างความมั่นคงของประเทศทั้งภายในและภายนอกประเทศ รัฐสามารถจัดเก็บอากรและกวาดล้างอบายมุขที่มอมเมาประชาชนได้ รวมถึงพระมหากษัตริย์มีเหล่าทหารที่พร้อมปกป้องประเทศ นำสังเกตว่าประเด็นหลักที่กวีมุ่งสอนในนิราศทั้งสองเรื่องนี้คือการสอนผู้ชายเรื่องหน้าที่พลเมือง ได้แก่ การเลิกอบายมุขเพื่อสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ประเทศชาติ รวมถึงให้เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อไปเป็นทหารรับใช้ประเทศชาติ ซึ่งสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของวรรณคดีคำสอนจากก่อนหน้าที่มุ่งสอนผ่านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สอนวิธีการดำเนินชีวิต และสอนให้ปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดผลดีแก่ตนเองและบุคคลใกล้ชิด จนมาถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 วรรณคดีคำสอนเริ่มมีการสอนบุคคลให้คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน และพร้อมที่จะเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อทำงานให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า นิราศทั้งสองเรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นบทบาทและหน้าที่ของผู้ชายที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตและยังแสดงให้เห็นว่ากวีตอบสนองพระบรมราโชบายผ่านอุดมการณ์ราชาชาตินิยม

กลวิธีการสอน ในนิราศทั้งสองเรื่องสอดคล้องกับการเป็นวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ *การสอนโดยตรง* กล่าวคือ การใช้เหตุผลประกอบการโน้มน้าว การดำเนินคดี และการยกย่องชื่นชม *การสอนโดยใช้ภาพพจน์* *สำนวน* และ *นิทานอุทาหรณ์* เช่น การยกนิทานซึ่งมีที่มาจาก *สัสมโหมทานชาดก* เป็นต้น รวมถึง *การสอนผ่านขนบนิราศ* ได้แก่ การชมนางเปรียบกับไฟประเภทต่าง ๆ การลานางและการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักเปรียบกับการเลิกไฟและการไปเป็นทหาร เมื่อพิจารณาจากขนบนิราศแล้วพบว่ากวีมีการตั้งชื่อเรื่องที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับแก่นที่กวีต้องการสอน รวมถึงส่งเสริมกลวิธีการสอนอื่น ๆ ให้โดดเด่นยิ่งขึ้น มีการนำบทคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักมาปรับใช้กับการห่างไกลจากการเล่นไฟของพี่ รวมถึงการนำบทคร่ำครวญถึงครอบครัวมาปรับใช้กับการเสียสละเพื่อประเทศชาติโดยการเป็นทหาร กวีจึงมีความ

โดดเด่นในการปรับใช้ขนบนิราศเพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ราชาชาตินิยมได้อย่างกลมกลืน

กล่าวได้ว่า *นิราศไผ่* และ *นิราศเป็นทหาร* เป็นวรรณกรรมคำสอนที่ถ่ายทอดอุดมการณ์ราชาชาตินิยม โดยมุ่งสอนวิถีปฏิบัติหรือหน้าที่แก่ประชาชนเพื่อตอบสนองพระบรมราโชบายอย่างเบ็ดเสร็จ ผู้ใดที่เชื่อผู้นำจะได้รับการชื่นชมและรางวัล ส่วนผู้ใดที่ขัดขืนหรือต่อต้านจะได้รับการตำหนิและการลงโทษจากสังคม เสมือนการสอนโดยนัยว่า “หากเชื่อผู้นำจะพ้นภัย” แสดงว่ากวีใช้นิราศเป็นสื่อกลางเพื่อสอนประชาชนในยุคนั้น ทั้งยังสามารถนำเสนอพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 6 ได้อย่างแนบเนียน อุดมการณ์ราชาชาตินิยมผลักดันให้สารเหล่านี้ปลูกจิตสำนึกของผู้อ่านชาวไทย ดังใน *นิราศเป็นทหาร* ที่ว่า

“นิราศรำคำกลอนสอนทหาร ระดมการเกณฑ์หัดลั่นหัด
ทำ แต่งไว้เตือนเพื่อนมนุษย์บุตรนั้ดดา...เหมือนเตือนให้
ใจทหารพานคะนอง”

(Naicharoen 1979: 84)

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับผู้แต่งคือนายเจริญซึ่งเป็นกวีวัดเกาะแล้วพบว่า นายเจริญมีผลงานหลายเรื่องจึงมีพื้นที่และตัวตนที่ชัดเจนในยุคนั้น หากแต่เลื่อนหายไปจากกระแสหลักของวรรณกรรมเห็นได้จากการไม่ปรากฏรายชื่อนิราศของนายเจริญว่าเป็นนิราศในสมัยรัชกาลที่ 6 ในงานวิจัยของ Satchaphan (1973) หากแต่ปรากฏในงานวิจัยของ Otthayimphrai (1985) ซึ่งข้อมูลที่ระบุปีแต่งใน พ.ศ. 2468 ไม่ตรงกับที่ผู้วิจัยมี คือ พ.ศ. 2460 (*นิราศเป็นทหาร*) และพ.ศ. 2461 (*นิราศไผ่*) ผู้วิจัยเห็นว่านายเจริญผลิตงานเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ของผู้นำได้อย่างเข้มข้น ทั้งยังทอหุ้มวรรณกรรมคำสอนด้วยเปลือกนอกของวรรณกรรมนิราศ ทำให้ผลงานทั้งสองชิ้นนี้เป็นผลงานชิ้นเอกของกวีก็ว่าได้ เนื่องจากกวีมีความคิดใหม่ในการสอดแทรกการสอนผ่านวรรณกรรมนิราศ มีการตั้งชื่อเรื่องเชื่อมโยงกับเนื้อหาการสอน รวมถึงยังคงรักษาขนบการแต่งนิราศไว้ได้อย่างครบถ้วน โดยเฉพาะการครวญถึงนางเทียบกับการเลิกไฟและการลานางที่เปลี่ยนมาสู่การลาครอบครัวเพื่อไปเป็นทหาร ดังนั้นจึงก่อให้เกิดเป็นความคิดใหม่ที่ต่อยอดมาจากขนบนิราศแต่เดิม นิราศทั้งสองเรื่องนี้จึงเป็นนิราศสำคัญ

ของยุคสมัยที่อาจเติมเต็มประวัติวรรณกรรมคำสอนได้

จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมคำสอนที่รับใช้อุดมการณ์หลักในสังคม ณ ขณะนั้น มีการนำรูปแบบอื่นอย่างวรรณกรรมนิราศมาปรับใช้ พัฒนาการสำคัญของนิราศทั้งสองเรื่องนี้จึงคือการเป็นวรรณกรรมนิราศที่ห่อหุ้มแก่นสารของวรรณกรรมคำสอน แก่นแท้ของเรื่องคือการมุ่งสอนให้พลเมืองรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ตามอุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่ไหลวนอยู่ในสังคม ณ ขณะนั้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 เป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าอาจจัด *นิราศไฟ* และ *นิราศเป็นทหาร* เป็นวรรณกรรมคำสอนชุดหนึ่งของยุคสมัยนั้นได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มเติมจากการศึกษาของ Phlailek (2004) ว่า *นิราศไฟ* บันทึกภาพการพนันในสมัยรัชกาลที่ 6 และการดำเนินพระบรมราชาบายของพระองค์ รวมถึงต่อยอดจากงานของ Bunho (2018) ซึ่งศึกษากลวิธีการเสนอความรักชาติผ่านนิราศทั้งสองเรื่องนี้เท่านั้น ยังไม่พบการศึกษานิราศทั้งสองเรื่องนี้ในฐานะวรรณกรรมคำสอนแต่อย่างใด คุณูปการของการศึกษาในครั้งนี้จึงคือการเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมนิราศและวรรณกรรมคำสอน รวมถึงจะเป็นการเติมเต็มประวัติวรรณกรรมและความรู้ในยุคนั้นได้อย่างกว้างขวาง

การศึกษาในครั้งนี้ก่อให้เกิดการเติมเต็มวรรณกรรมคำสอนภายใต้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมในสมัยรัชกาลที่ 6 ภายใต้รูปแบบของวรรณกรรมนิราศ ซึ่งมีลักษณะเนื้อหาสอดคล้องกับความนิยมของวรรณกรรมคำสอน ณ ขณะนั้น แสดงถึงการรณรงค์แนวคิดชาตินิยมอย่างเข้มข้น ผู้วิจัยจึงศึกษาเนื้อหาและกลวิธีการสอนใน *นิราศไฟ* และ *นิราศเป็นทหาร* จากมุมมองของวรรณกรรมคำสอนซึ่งแตกต่างจากการศึกษาก่อนหน้า ที่มุ่งศึกษาผ่านกรอบของวรรณกรรมนิราศ โดยพบว่านิราศทั้งสองเรื่องเข้ากันได้กับลักษณะของวรรณกรรมคำสอนในยุคนั้น ที่มุ่งพัฒนาและทำนุบำรุง “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” ผ่านนโยบายของผู้นำประเทศ การเร่งให้ผู้คนในประเทศเสียดสละความสุขส่วนตน เพื่อประโยชน์ส่วนรวมจึงเป็นสาระสำคัญของการสอนในครั้งนี้ ซึ่งอยู่นอกเหนือไปจากการสะท้อนหรือวิพากษ์วิจารณ์สังคมเพียงอย่างเดียว การสอนผ่านวรรณกรรมนิราศจึงเป็นหนทางหนึ่งในการนำเสนออุดมการณ์ราชาชาตินิยมของกวีและทำให้สามารถศึกษานิราศในฐานะวรรณกรรมคำสอนที่มีบทบาทต่อสังคมได้ การศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนมุมมองในการศึกษาวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งคาบเกี่ยว ทับซ้อน หรือสัมพันธ์กันได้

References

- Batson, Benjamin A. (2012). *The End of the Absolute Monarchy in Siam*. (Ngaothammasan, Ph, Khantiworrachong, S and Ratchani na Ayutthaya, S, Trans.). Bangkok: Social Sciences and Humanities Textbooks Project.
- Boonhor, C. (2018). กลวิธีการเสนอความคิดเรื่องความรักชาติในนิราศรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว [The techniques for instilling patriotism of *nirat* composed in the reign of King Vajiravudh (Rama VI)]. *Humanities Journal*, 25(2), 322 - 351.
- Bumroongsook, S. (1982). *การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2416 - 2453)* [The consolidation of government revenue in the reign of King Chulalongkorn (1873 - 1910)]. (Master's thesis, Chulalongkorn University).
- Kanpirom, S. (1981). *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย* [King Vajiravudh and his nationbuilding programmes]. (Master's thesis, Chulalongkorn University).
- Lausunthorn, N et al. (1997). *ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน* [The wisdom of Thais: studying from didactic literature]. Bangkok: Thailand Research Fund, RTA.
- Luekajornchai, T. (2021). *ปลดแอกชาติ จากศักดินา - (ราชา)ชาตินิยม* [Liberating the nation from feudal - (royal) nationalism]. Bangkok: Matichon.
- Naicharoen. (1979). *นิราศไฟ* [Nirat Phai]. Bangkok: Rueangsin.
- Othayimphrai, R. (1985). *นิราศคำกลอนสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลปัจจุบัน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์* [Niras khamklon in the Ratanakosin period from the reign of King Rama V to the present king: an analytical study]. (Master's thesis, Chulalongkorn University).
- Phlailek, S. (2004). การพนันในสังคมไทย: ภาพสะท้อนจากวรรณกรรม [Gambling in Thai society: the reflection of literature]. *Vanna vidya*, 4(1), 20 - 48.

- Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation. (2020). *ประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย ฉบับ มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ภาค ข วรรณคดีไทยประเภทต่าง ๆ เล่ม 2*. [The Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation history of Thai literature, part B, Thai literary genres, volume 2]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation.
- Pupaka, A. (2010). *พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: วรรณคดีกับการสร้างชาติ* [The works of King Chulalongkorn and King Vajiravudh: literature and nation - building]. (Doctoral thesis, Chulalongkorn University).
- Royal Society of Thailand. (2018). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสภา (แก้ไขเพิ่มเติม) (พิมพ์ครั้งที่ 2)* [The Royal Society of Thailand dictionary of literary terms] (Revised edition) (2nd ed.). Bangkok: The Royal Society of Thailand.
- Satchaphan, R. (1973). *นิราศคำโคลง: การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับนิราศชนิดอื่น ๆ* [Klong niras: an analytical and comparative study with other types of niras]. (Master's thesis, Chulalongkorn University).
- Serirangsan, Th. (2018). *วัฏจักรของ 4 ระบอบการเมืองแบบผสมผสาน ราชาริปไตย อำมาตยาธิปไตย ธนาธิปไตย และประชาธิปไตย* [The mix of four regimes: monarchy, bureaucratic polity, plutocracy, and democracy]. *King Prajadhipok's Institute Journal*, 16(1), 15 - 21.
- Sinara, Th. (n.d.). *การส่งเสริมอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์* [Promoting ideology of nation, religion and monarchy]. Retrieved October 11, 2021, from http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=การส่งเสริมอุดมการณ์_ชาติ_ศาสนา_พระมหากษัตริย์.
- Suwunnononda, K. (1981). *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย* [King Vajiravudh and his nationbuliding programmers]. (Master's thesis, Chulalongkorn University).

Winichakul, Th. (2016). *โฉมหน้าราชาชาตินิยม* [The face of royal nationalism]. Nonthaburi: Sameskybooks.

Winichakul, Th. (2019, August 7). ธงชัย วินิจจะกุล มองทะลุประวัติศาสตร์ “ราชาชาตินิยม” และ “ผี” ในการเมืองไทย [Thongchai Winichakul sees through the history of “royal nationalism” and “ghost” in Thai politics]. Retrieved June 16, 2022, from <https://www.bbc.com/thai/thailand-49231878>.